

הרב שמואל ישמח

ישיבות צרור המור והדר להדר חיפה

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח*

מנהג רבים לקרוא ברוב עם את 'שירת הים' בחצות הלילה של שביעי של פסח. ממעמד הנשגב שהיה בשעה זאת בביתו של הגרי"מ חרל"פ התעלה כל הציבור לגבהי מרומים, וחש כאילו רגליו עומדות על שפת הים.

במאמר זה נשתדל לעמוד על מקורותיו של מנהג זה, שהולך ומתפשט. נבדוק באיזו שעה יש לומר את השירה, ונבחן האם ראוי לאמץ את המנהג, ובאלו תנאים, או שמא עדיף למי שאבותיו לא נהגו בו להימנע ממנו.

לשם כך נעמוד על כמה נקודות: הבעיות שעלולות להתעורר באימוץ מנהגים חדשים (פרק א), מתי אירעה קריעת ים סוף (פרק ב), מדוע העלימה התורה את היום והשעה בה אירעה קריעת הים (פרק ג), האם ראוי לשורר על נס בו מתו אויבי ישראל (פרק ד), מהם מקורותיו של מנהג אמירת 'שירת הים' (פרק ה), מהם מקורותיו של מנהג אמירת ה'תיקון', חילוקי הדעות בנידון, והאם ע"פ הקבלה תשה"מ הוא חובה בליל שביעי של פסח (פרק ו).

פרק א'

חששות אפשריים באימוץ מנהגים חדשים

המנהג לומר את 'שירת הים' בחצות הלילה של שביעי של פסח הולך ומתפשט בקהילות שונות.

(* אשמח לקבל הערות (לכתובת המייל המצויה בסוף הקובץ).

נושא שירת הים וכן התיקון לליל שש"פ (פרקים ה-ו במאמרנו) נסקרו בספרי מלקטים רבים, והטעויות במקורות שהובאו על כך מרובות. במאמרנו הזכרנו טעויות של ספרים אחרים רק במידה ומדובר בספר מדויק בדר"כ, או בטעות שחוזרת על עצמה בספרים רבים, וכדו'.

סדרת מאמרנו בנושא זמן קריאת שנים מקרא ואחד תרגום תמשיך בעז"ה בגליונות הבאים.

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קלה

זכינו בדורנו לקיבוץ גלויות, ובני העדות השונות לומדים זה ממנהגי זה. גם מנהג 'שירת הים' מאומץ לעיתים על ידי אנשים שאבותיהם לא נהגו בכך. הדבר דורש בירור והכרעה על ידי חכמי ישראל, שכן כמה בעיות עלולות להיות ב"אימוץ" מנהגים חדשים^(א):

- א. החלשת תוקפם של מנהגי אבות, שהרי אימוץ מנהגים חדשים מטשטש את ההבחנה שבין 'תורת אמן' לבין מנהגים חדשים שאומצו^(ב).
- ב. ישנם מנהגים שבכוונה נמנעו מהם בקהילות מסוימות, משום שיש פקפוקים על מנהגים אלו^(ג).
- ג. אימוץ המנהג גורר לעיתים פגיעה במצוות או בהנהגות טובות.

א. על חשיבות שמירת המנהגים באופן מדויק ראה במהרי"ל (הל' יו"כ יא, הובאו בדרכ"מ וברמ"א או"ח תריט א): "אמר מהר"י סג"ל אין לשנות מנהג המקום בשום ענין, אפילו בניגונים שאין מורגלים שם. וסיפר לנו מעשה בעצמו שהיה שליח ציבור פעם אחת בקהלת רעגנשפורג בימים הנוראים, והיה מנגן כל התפלה כמנהג מדינת אושטרייך כי כן המנהג שם. והוקשה בעיניו שהיו אומרים הפטרה בניגון בני ריינוס... לימים מתה בת הרב ביום כפור והצדיק הרב הנזכר עליו הדין שלקתה בתו על מה ששינה מנהג המקום". עוד על חשיבות ההקפדה על המנהגים ראה בבבלי מנחות לב. "אמר רבה אמר רב כהנא אמר רב: אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל. שומעין לו, אין חולצין בסנדל - אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל", ובשו"ת מהרי"ק (שורש ט) האריך בחומרת שינוי המנהגים וכתב שאם הדבר הונהג ע"פ חכמי המקום הולכים אחר המנהג אף כנגד ההלכה (ויש סייגים רבים לכלל זה), והביא שכ"כ המרדכי, וברמ"א (או"ח תרצ יז): "אין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו, כי לא לחנם הוקבעו (ב"י בשם א"ח)", ובמג"א שם הביא: "וכתב רמ"א בתשובותיו (סי' כ"א) בשם מהרי"ק (שורש קמ"ד) דאם נמצא המנהג באיזה פוסק אין לבטלו אפי' בשעת הדחק אין לשנות מנהג כדאמרינן בבני בישן, ואפילו יש במנהג צד איסור אין לבטלו כמו שכתב מהרי"ק (שורש ט), ואפי' במנהג מקום אחד אמר' שמבטל הלכה. מיהו אם נשתנה הענין מאשר היה בזמן הראשונים - רשאים לשנות המנהג לפי הזמן עכ"ל. ומהרא"ש בביאורי סמ"ג כתב: הא דאמרינן מנהג עוקר הלכה היינו אפילו רוב דיעות סבירא ליה אסור והתלמוד מסייע להו והמנהג הבנוי על פי הפסיקתא או ספרי' חיצונים - אמרינן מנהג עוקר הלכה דודאי כך קבלו אבותינו איש מפי איש עכ"ל. ודוקא מנהג שנתיסד ע"פ ותיקין כמ"ש המרדכי אבל מנהג שאין לו ראייה מן התורה אינו אלא כטועה בשיקול הדעת...". וראה בביאור"ה שם שאם יש במנהג איסור יש לבטלו, ודלא כמג"א הנ"ל.

- ב. כע"ז ביאר ברמב"ם את טעם איסור 'בל תוסיף' (מורה נבוכים ח"ג, פרק מ"א).
- ג. כע"ז ביאר בספורנו (דברים יג, א) את טעם איסור 'בל תוסיף': "כי אולי תוסיף דבר נמאס אצלו יתברך", וכע"ז בחינוך (מצוה תצד) ובר' בחיי (דברים ד, ב) שהביאו שהתוספת היא גרעון, עיי"ש טעמים.

נביא כעת שלש דוגמאות לדבר, אך לפני כן נבהיר ונדגיש: אין בכוונתנו לטעון כי המנהגים שנביא הם בעייתיים, ואף אין בכוונתנו לפרוס את כל המקורות בנושא. כוונתנו היא רק להביא דוגמאות לכך שיש לבחון כל מנהג לפני אימוצו ולהתייעץ עם תלמידי חכמים, שהרי מנהגים שנראים להמון העם כמצויינים, לעיתים טומנים בחובם בעיות הדורשות שיקול דעת.

א. מנהג גזיזת שערות הילד לראשונה ('חלאקה') בל"ג בעומר הסמוך להיותו בן שלש⁷ מאומץ לעיתים על ידי משפחות שאבותיהן לא נהגו בו. משפחות אלו אינן פונות לתלמיד חכם כדי לשאול האם לאמץ את המנהג, כיון שאינן יודעות על הבעיות שעלולות להתעורר בעקבות המנהג: א. לפי חכמי הנסתר אין לגלח את השערות בכל תקופת ספירת העומר, עד לחג השבועות (טור ברקת לר' חיים כהן, תלמידו המובהק של מהר"ח"ו, או"ח הל' פסח, דפוס אמשטרדם תי"ד דף פט, ועוד). ב. ההימנעות מגזיזת שערות הילד עד לגיל 3 בעייתית, שהרי חכמי הנסתר כתבו ששערות ארוכות הן דבר שלילי (טעם זה שמעתי מהגר"צ מוצפי שליט"א). ג. יש חשש שמנהג זה הוא חיקוי של 'חוקות הגויים' (שרשי מנהגי אשכנז, חלק ג). ד. המנהג עלול לגרום צער לילד, שכן שערותיו הארוכות מפריעות לו.

ב. יש אשכנזים שאימצו את מנהג הספרדים לקרוא את קריאת שמע בקול רם⁸, מבלי לדעת שמנהג חלק האשכנזים (ויוצאי מרוקו) לקרוא בשקט הוא מכוון, ומטרתו למנוע מהקהל לצאת ידי חובה בשמיעת חבריהם⁹.

ד. על מנהג זה וכל המקורות בנושא ראה: שרשי מנהגי אשכנז, מאת הרב המבורג, חלק ג; נטעי גבריאל - תגלחת הילדים, מאת הרב גבריאל ציננער; שער ראובן, מאת הרב ראובן כמיל, פלדהיים, ירושלים תשס"ח; תגלחת מצוה, מאת הרב שמעון גוטמן; הררים התלויים בשערה, מאת הרב צבי וייס. בספרנו אשי ישראל - ל"ג בעומר הארכנו יותר בנושא זה, ודנו מהי שיטת האר"י בנידון, ואכמ"ל.

ה. מנהג הספרדים מיוסד על שו"ת רדב"ז (ח"ג, סי' תמו) המעיד על המנהג ומטעימו, וממנו בשלמי ציבור (ק"ש, ט), וכן בברכ"י (שיו"ב סו"ס סא).

ו. שו"ת הרשב"א (ח"א, סי' תנב) שהובא במג"א (סא, ס"ק טז), תשובת רב האי גאון, שו"ת מן השמים (סי' פט), תו"י (יומא ע, ע"א, ד"ה ובעשור), אבודרהם (שחרית של חול), מנהגי (סי' לז), ועוד, וכן נראה שפסק גם השו"ע (סא, כו), שהרי הביא כן כ"ש אומרים' בתרא), וכ"פ ברמ"א (שם), וראה באורך בקובץ בית הלל, תמוז תשע"א.

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קלז

ג. יש שאימצו את המנהג (המצוי אצל רבים מהספרדים) לומר 'לחיים' לפני ברכת 'בורא פרי הגפן', מבלי לדעת שיש דעות שונות בנושא^ז, ושבמנהג זה עלולות להיות כמה בעיות: א. אין להקדים ברכת חבירו לשבחו של השי"ת (פרמ"ג או"ח קעד; שכנה"ג שם; פלא יועץ ערך 'ברכות', ועוד). ב. אמירת 'לחיים' נועדה להכריז ולבקש ששתיית היין תהיה לברכה ולא לקללה, אע"פ שהיין הביא קללה לעולם. כאשר מדובר בכוס של מצוה הרי שיש בזה ביזוי מצוה לחשוב שתבוא קללה מיין של מצוה (נימוקי או"ח סי' רפט בשם אביו בעל הדרכי תשובה, וכ"כ בספרו דברי תורה, מהדורה ד אות לח, וראה דברי חמודות ברכות פ"ו אות קה שכן המנהג לומר לחיים רק בעת משתה).

גם בנידון דידן - אמירת 'שירת הים' - ניתן להעלות כמה סברות שיכולות להביא להתנגדות למנהג זה:

א. בפרק ב' נעמוד על כך שלפי רוב המפרשים קריעת הים לא אירעה בחצות ליל שביעי של פסח, ולדברי כולם שירת הים אירעה לאחר חצות הלילה. לפיכך יש מקום לומר שאין טעם לשיר את שירת הים בחצות.

ב. בפרק ג' נעמוד על כך שהתורה העלימה את הזמן בו נקרע הים, ונציע שהדבר נובע מהתנגדותה של התורה לשמחה על מיתת אויבי ישראל. בפרק ד' נפרוס את המקורות לכך שאין לשמוח במפלת הרשעים (ואת הדיונים סביב מקורות אלו). ניתן לומר שלפי דעות אלו יש להימנע ממנהג 'שירת הים' שהרי המצרים טבעו בקריעת הים.

ג. בפרק ו' נביא כי כמה מחכמי ישראל נקטו שראוי לומר את ה'תיקון' לליל שביעי של פסח דווקא לאחר חצות הלילה, והתנגדו לשיטה לפיה ה'תיקון' יאמר במשך הלילה כולו. זאת משום שההישארות ערים כל הלילה מונעת את האדם

ז. מנהג קדום הוא לומר על היין 'לחיים'. יש שנהגו לומר 'לחיים' לפני ברכת הגפן (ראה תנחומא פקודי ב כ, דעת זקנים מבעה"ת פרשת שמיני, שבה"ל סי' קמ, ב"ח סי' קעד, ועוד), אולם האשכנזים יוצאי פולין נהגו לומר 'לחיים' רק לאחר ברכת היין (פרמ"ג וא"ר או"ח קעד. וראה רמ"א ושועה"ר וערוה"ש בסי' קעד מהם משמע שלא נהגו לומר 'לחיים' לפני הברכה, ובאר"י וברש"ש אין כוונות לתיבה זאת), וכך נהגו גם חלק מחכמי ספרד בדורות שעברו (פלא יועץ מערכת ב ערך 'ברכות', שכנה"ג או"ח קעד הגה"ט ב בשם מהר"ר אשתרוק בן שאנג"י, והשכנה"ג דחה דבריו אך בשו"ת מהר"י אלגזי תירץ את הדחיה, ודברי שכנה"ג בשם מהר"י אשתרוק הובאו בא"ר וכה"ח, וראה הלכה ברורה, מאת הרב דוד יוסף, סו"ס קעד).

מתשה"מ, דבר המחוייב בלילה זה ע"פ כתבי האר"י האמיתיים. מעתה נראה כי הדברים אמורים מקל וחומר כלפי 'שירת הים' - מנהג שמקורותיו מבוססים פחות ממנהג אמירת ה'תיקון' - שהרי אף הוא עלול למנוע את הרבים מלשמש מיטתם בלילה זה.

ד. בקהילות מסויימות עלול מנהג 'שירת הים' להביא לביטול תורה, אם מפני ששעות הלילה עד לחצות לא ינוצלו כראוי, ואם מפני שהעייפות למחרת תגרום לביטול בית המדרש. ישנן קהילות בהן עלול המנהג לגרום לפגיעה בקריאת שמע בזמנה למחרת בבוקר, או לפגיעה בתפילת ותיקין, או לפגיעה במנהגם של בני קהילות מסויימות לקום במהלך הלילה לאמירת ה'תיקון'.

בהמשך המאמר נבחן את החששות שהעלנו, ונראה כי הם אינם מוסכמים. זאת ועוד: גם מי שיחשוש לכולם לא יוכל לבטל במחי יד את המנהג, אלא יהיה עליו "לחשב שכר מצוה כנגד הפסדה", שהרי בדרך כלל יש למנהג 'שירת הים' יתרונות גדולים: המעמד מעורר את הציבור להודות לה', גורם לציבור להעמיק ולעיין במעמד הנשגב של קריעת הים, מחזק את הקשר לרב הקהילה, מביא לדיבוק חברים, מעורר את הנפש לדביקות בהשי"ת, מביא הארה והתלהבות לכל היום כולו, ועוד יתרונות נוספים. בקהילות רבות המנהג מחזק את לימוד התורה בזמן המעמד, ואף בשעות שלפניו, שכן רב הקהילה דורש לפני המעמד, והשעות שלפני המעמד מנוצלות ללימוד תורה ברבים.

פרק ב'

מתי אירעו קריעת הים ושירת הים?

מנהג 'שירת הים' בחצות מבוסס, לפי המפורסם אצל ההמון, על כך שקריעת הים אירעה בחצות הלילה (וכ"כ בנטעי גבריאל, פסח, ח"ג, פט"ו, א, בשם רבו האדמו"ר מפאפא "שכן מקובל") אולם, כפי שנראה מיד, הדבר כלל אינו ברור.

לכאורה יש סתירה בפסוקים בנוגע לשעת הקריעה: בשמות יד, פסוק כ"א נאמר: "וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַיָּם וַיּוֹלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֹזָה כָּל הַלַּיְלָה

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קלט

וַיֵּשֶׁם אֶת הַיָּם לְחֶרֶבָה וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם. מפס' זה משמע שהים נבקע רק בבוקר. מצד שני אנו מוצאים בהמשך שמצרים נכנסו לתוך הים בעקבות עם ישראל, ואח"כ בפס' כ"ד מובא: "וַיְהִי בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר וַיִּשְׁקֹף ה' אֶל מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעֶמּוּד אֵשׁ וְעָנָן וַיִּהְיֶה אֶת מַחֲנֵה מִצְרַיִם", ובפסוק כ"ז מובא: "וַיֵּט מֶשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַיָּם וַיָּשָׁב הַיָּם לִפְנוֹת בֹּקֶר לְאִיתָנוּ". מפסוקים אלו משמע שלקראת הבוקר כבר הסתיימה ירידת ישראל לים, כניסת המצרים אחריהם, עליית ישראל מהים, וחזרת הים למקומו, והרי שקריעת הים היתה שעות רבות לפני הבוקר.

ניתן להציע כמה דרכים לפתרון סתירה זאת:

א. ניתן לומר ש'אשמורת הבוקר' היא בתחילת הבוקר ו'לפנות בוקר' הוא כשפונה ומסתיים הבוקר, וכע"ז מצאתי בכמה פרשנים (רס"ג, שכל טוב, ר' בחיי, אוה"ח הק').

נפרט את השיטות הפוסעות בדרך זו:

השכל טוב^ח הסביר ש'אשמורת הבוקר' הכוונה בסוף האשמורה האחרונה של הלילה, שהוא תחילת הבוקר כשהאיר המזרח^ט, ו'לפנות בוקר' פירושו כאשר פנה והסתיים הבוקר, כלומר "בסוף ד' שעות, שהבוקר פונה והולך לו". לפי זה, מסתבר ששירת הים היתה בחצות היום בערך.

בראב"ע (בפירוש הקצר, פס' כד) הביא בשם רס"ג ש'אשמורת הבוקר' היא האשמורה הראשונה של היום, ונראה ששיטתו מתאימה לשיטת השכל טוב [וברס"ג מהד' הרב קאפח: "לפנות בוקר - סמוך לביאת הבוקר", ואולי כוונתו סמוך לסיום הבוקר].

ח. לר' מנחם בן שלמה (נכתב בשנת ד'תתצ"ט), מחכמי איטליה, הובא בתורה שלמה.

ט. אשמורת הבוקר מתפרשת במכילתא על אתר 'עם הנץ החמה', ויש שגרסו במכילתא 'זה האיר המזרח' (כת"י מינכן, וכן בשכל טוב) או 'עמוד השחר' (הגהות הגר"א). ע"פ הרב יחיאל גולדהבר (משולחנו של יחיאל גולדהבר, בשלח תש"ע), ע"ש במאמרו.

י. אמנם בתורה שלמה לגרמ"מ כשר (שמות יד, אות קעג) הביא מכת"י, שהביא בשם רס"ג ש'אשמורת הבוקר' היא האשמורה הראשונה של היום, ו'לפנות בוקר' הכוונה בדומה ל'כי פנה היום', עד כאן. והבין הרב כשר שלשיטת הגאון הים שב לאיתנו בסוף היום כולו (וראה מאור האפילה שפירש כך מעצמו, הביאו הרב גולדהבר), וישראל לפיכך אמרו כנראה את השירה בתחילת הלילה של מוצאי שביעי של פסח, וכתב הגרמ"מ כשר ששיטת הרס"ג מתאימה לדעת ר' משה הדרשן שסבר ששירת הים היתה ביום השמיני לצאת ישראל ממצרים (שיטתו מובאת ברש"י במדבר טו, מא, ולהלן אות ד' נדון בשיטה זו).

רבינו בחיי (שמות יד, ה, הובא בתורה שלמה) כתב: "וביום כ' (בניסן) באחרית היום הגיעו על פי החירות, ונשאר ליל כ"א שלא קרב מחנה למחנה שכן כתיב: "ולא קרב זה אל זה כל הלילה", ביום כ"א בתחלת היום באו בים, ובאו המצריים אחריהם בו ביום ונשתקעו בים, וישראל אמרו שירה", ומשמע שלדעתו רק בסוף הלילה נבקעו המים ואז ישראל נכנסו לים, ונראה שדבריו תואמים לשיטת השכל טוב הנ"ל (והשווה לדבריו בפס' כ' שם: "בלילה התחילו להיכנס לים... וכאשר היה באשמורת הבוקר נידונו המצרים בים..."^א).

באוה"ח הק' כתב שרוח הקדים נשבה "כל הלילה - פירוש עד סוף הלילה, ואז נקרע הים וירדו ישראל באשמורת הבוקר". ונראה לענ"ד שכוונתו כעין מה שכתב השכל טוב, וכן מוכח לענ"ד מדברי האוה"ח בפס' כג-כד, שם כתב שכשהאיר היום

לענ"ד הגאון הרב כשר טעה בזה, משום שכשם ש'לפנות יום' הוא סיום היום, כך 'לפנות בוקר' הוא סיום הבוקר, ולא סיום היום כולו, ואם כן דעת רס"ג תואמת לשיטת השכל טוב. וראה בלשון השכל טוב שהביא אף הוא את "כי פנה היום", ולמרות זאת נקט ש'לפנות בוקר' הוא בסיום ד' שעות, ומוכח א"כ כדברינו.

אחר כתיבת המאמר מצאתי שהרב גולדהבר הביא שבפירוש מאחד מקדמוני ספרד, המבוסס רובו ככולו על פי' רס"ג, שם מובא שלדעת רס"ג "אשמורת הבוקר הראשון של יום, והוא ארבע שעות מרגע עלות השמש" (פורסם בקובץ החוקר, ב, קראקא תרנ"ד, עמ' 18) [אגב, הרב גולדהבר הביא את דברי המנהיג (הל' שבת, סי' נח), לפיהם 'לפנות בוקר לאיתנו' ביאורו בזמן שחרית. לענ"ד דברי המנהיג יכולים להתאים לדברי השכל טוב אך גם לדברי הבכור שור שיובאו להלן. עוד הביא שמדברי ר' מנחם מנדל מרימנוב (אילנא דחיי, פ' בשלח ופ' ראה) עולה שסבר שבקיעת הים היתה באשמורת הבוקר והים שב לאיתנו 'לפנות בוקר' כלומר בעלות הבוקר. עוד הביא שכך משמע גם מדברי התפארת שלמה מראדומסק (רמזי שביעי של פסח) שבקיעת הים היתה באשמורת הבוקר. בשם השפת אמת נמסר: "באמצע הסעודה הוציא את שעונו מכיסו, והיה אז ארבע שעות אחרי חצות הלילה, ואמר 'עכשיו בזמן הזה עברו בני ישראל את הים'..." (ויצבור יוסף, ירושלים תשכ"א, עמ' כט, הביאו הרב גולדהבר). עד כאן מהרב גולדהבר. עוד מצאתי שהאדמו"ר מספיקנא שליט"א כתב (הגדה של פסח כמנהג 'ספיקנא' עם ספר מועדי אבי, ירושלים תשס"ח, עמ' שיב): "מנהג אבותינו הקדושים לומר שירת הים... אחר חצות הלילה... כדי שיהיה קרוב יותר לזמן המאורע שהיה בסוף הלילה, ככתוב 'ויהי באשמורת הבוקר', ואמרה זקנתי הרבנית שרה שלומצי בת הרה"ק מהרמ"מ מזידיטשוב שמקובל מאבותיה הקדושים שישראל אמרו שירה בשעה חמש לפנות בוקר...".

יא. גם בשיטת רבינו בחיי הבין הרב כשר שהכוונה לסיום היום כולו, ולענ"ד מסתבר להשוות את שיטת ר' בחיי עם שיטת השכל טוב.

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קמא

ראו המצרים את עמ"י והחלו לרדוף אחריהם, ובאשמורת הבוקר שהוא "בבוקר ולא בלילה" המם ה' את המצרים^(ב).

ב. רבים מהפרשנים ביארו ש'אשמורת הבוקר' היא האשמורה האחרונה של הלילה (רש"י, ראב"ע הקצר, וכן נראה מהבכור שור וחזקוני^(ג)), וכן עולה מדברי ר"א בן הרמב"ם בשם סבו^(ד).

לפי שיטתם נראה שפסוק כ"א יתבאר כך: "וַיִּוְלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֹזָה" שבקעה את הים כבר בתחילת הלילה, ורוח זו המשיכה "כָּל הַלַּיְלָה" כדי לשמור על הים שלא ישוב לאיתנו^(ה), "וַיִּשָּׁם אֶת הַיָּם לְחֶרֶבָה וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם" בתחילת הלילה. מכיון שעד לאשמורת האחרונה של הלילה כבר הספיקו כל עם ישראל וכל המצרים להיכנס לים, ועם ישראל הספיק גם לצאת מהים, הרי שהים נבקע שעות רבות לפני כן, במהלך הלילה.

אין ראיה שלשיטתם הים נבקע דוקא בחצות, אך נראה שהבקיעה אכן היתה באיזור שעה זאת.

יב). אמנם ראיתי בפירוש אור יקר (על אור החיים) שביאר שכוונת אור החיים "עד סוף הלילה" ולא עד בכלל, ולפי דבריו 'כל הלילה' יכול להתפרש גם 'עד אשמורת הבוקר' שהיא באופן כללי חלקו האחרון של הלילה'. למיעוט הבנתי נראה שהאור יקר טעה בפירושו.

יג). בבכור שור פירש: "לפנות בוקר - כשפנה הבוקר ונעשה קרוב לחצי יום", ודבריו הובאו בחזקוני (פס' כז, וראה גם בחזקוני סוף פס' כ'). לפי דרכם, נראה לכאורה ש'אשמורת הבוקר' היא האשמורה הראשונה של היום, ולשיטתם קריעת הים היתה בבוקר, וכשיטת השכל טוב שהבאנו לעיל. אלא שהבכור שור כתב לפני כן (פס' כג-כד): "ויבואו אחריהם - כי היתה הלילה חשוכה להם, ולא הרגישו עד שנכנסו אחריהם. באשמורת הבוקר - בשעה שבני אדם משמרים ומצפין את הבוקר", ונראה שכוונתו למשמרה האחרונה של הלילה. לפי"ז נראה שלדעת הבכור שור ישראל נכנסו לים כבר בלילה, והמצרים נכנסו אחריהם כיון שבגלל חושך הלילה לא ראו המצרים שהם נכנסים לים, ובאשמורה האחרונה של הלילה ה' הכה את המצרים (וכל זה הוא כשיטת רש"י). למרות זאת פירש הבכור שור שהים שב לאיתנו רק לקראת צהרי היום, כנראה משום שלדעתו הזמן שבין האשמורה האחרונה של הלילה לבין 'לפנות בוקר' הוא קצר מדי, ולכן יש לפרש ש'לפנות בוקר' אינו סיום הלילה אלא סיום הבוקר [בחזקוני הביא את כל דברי הבכור שור הנ"ל, למעט שינוי אחד: "ויבואו אחריהם - שהענן מחשיך להם ולא הרגישו בדבר עד שכנסו בים אחרי ישראל", וצ"ע].

יד). וכן בסידור היעב"ץ (שער המפקד, מהד' אשכול, עמ' קלא, הובא אצל הרב גולדהבר).

טו). לדעת ר"א בן הרמב"ם בשם סבו הרוח המשיכה כל הלילה כיון שבתחילת הלילה נבקע רק חלק מהים, ובהמשך הלילה הרוח בקעה יותר ויותר לעומק הים, בהתאם להתקדמותם של עמ"י בתוך הים.

[עוד נעיר, שע"פ דברי הספורנו (ויקרא כג, לו) ש'עצרת' הוא: "עמידה איזה זמן במקומות הקודש לעבוד במקומות ההם את האל ית' בתורה או בתפילה או בעבודה... יום עצרת, שיעצרו במקומות הקודש, ותהיה שמחתו שמחה של תורה ומעשים טובים... ובהיות שביום שביעי של פסח נעצרו ישראל עם משה יחדיו לשורר לאל ית'... קידש אותו היום להיות 'עצרת להשם' אע"פ שלא היתה התשועה בתחילת היום (אלא בזמן אחר)..."; עולה שהוא מתנגד לשיטת השכל טוב וסיעתו, לפיה קריעת הים היתה בתחילת היום, אולם הוא אינו מציין מתי לדעתו נקרע הים, ומסתבר שהיא אירעה במהלך הלילה].

ג. על דברי גדולי ישראל ננסה להוסיף, כננס על גבי ענק, פירוש נוסף: בכמה מקומות מצאנו על פי המקובלים שבחצות הלילה הסתיים עיקרו של הלילה^{טז}. לפי

טז). נביא כמה עניינים שבהם דיברו על חצות כנקודת מפנה בה מסתיים עיקר הלילה וה'דינים' התקפים השורים בו (רבים מהם הבאתי על פי ספר ישראל והזמנים לרב הרפנס, ח"א):

א. בענין לימוד מקרא בלילה, יש שהתירו אחר חצות (ודלא כשיטה המקובלת בזה), שכן כתב מהר"ם פאפירש (אור צדיקים עמוד התפילה סי' א סעיף יא), וכ"כ במשמרת שלום (קידנוב, סי' כג), וכ"כ הרב יצחק ברדע (שו"ת יצחק ירנן, ח"ב, סי' טו, עמ' קיט): "שלפי דעת האר"י מותר לקרוא מקרא בליל שישי וכן בכל לילה אחר חצות, והטעם משום שמתעוררים הרחמים", וכ"כ בשו"ת שמע ישראל (ח"א סי' לג, הובא בספר ויהי בנסוע) ש"כן משמע מהזוהר פרשת לך לך דף צב ע"ב דדוקא בתחילת לילה שורים הדינים", ורבים התירו אמירת תהילים אחר חצות (אך לא התירו בשאר לימוד מקרא) והאריך בזה הגר"ע יוסף (יבי"א ח"ו, או"ח, סי' ל) ונביא מקצת מדבריו: "החיד"א בשו"ת חיים שאל ח"ב (סי' כ"ה) פסק... אין לעשות הקפות (בקבורת המת) בלילה שהוא זמן שליטת הדינים, ואפילו אחר חצות לילה הגם שבצד מה יש התעוררות רחמים מ"מ עדיין לילה הוא ויש שיטה לסט"א, וכמ"ש ויאבק איש עמו עד עלות השחר, והאר"י ז"ל הזהיר שלא לקרות מקרא בלילה, וההולכים אחר מנהגי האר"י אין קורין מקרא אפי' אחר חצות לילה וכו'... עכ"ד... והגאון המקובל מהר"י ניניו בספר אמת ליעקב (בקונטרס שפת אמת דף קז רע"ג) כתב... כבר נתפשט המנהג בכל המקומות לקרות תהלים אחר חצות לילה... עכ"ל, והגאון מהר"ח פלאג' (בהקדמתו לספר הכתוב לחיים על תהלים בד"ה ונפשי יסובב). הביא דברי הרב אמת ליעקב הנ"ל, וסיים: והמובן מזה שבכל הלילות צריך להמתין לקרות תהלים אחר חצות לילה... ובשו"ת יש מאין ח"א (חאו"ח סי' א) העיר ... דהנה לפנינו מנהג בית אל שאומרים תהלים גם בחול לאחר חצות לילה, וכמ"ש באמת ליעקב הנ"ל, ע"ש. ומהר"י סופר בס' כף החיים (סי' רלח סק"ט) אחר שהביא דברי שער המצות שאין לקרות מקרא בלילה, סיים: אמנם בענין אמירת תהלים המנהג לומר תהלים אחר חצות אפי' בלילות החול. והיינו טעמא משום שהוא שירות ותשבחות, וכתוב חצות לילה אקום להודות לך. וע' ברכות ג, ע"ב) ודו"ק, עכ"ל... וגם הלום ראיתי בשו"ת ישכיל עבדי ח"ד (בקונט' אחרון, חאו"ח סי' ב, דקכ"ד ע"א) שהאריך למעניתו בזה... וסמך על העדות שהמקובלים נוהגים להתיר אחר חצות לילה... וע"ע בשו"ת ציצן אליעזר חלק ח' (סי' ב) מ"ש ג"כ להקל בזה. ע"ש. ומסקנא

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קמג

זה ניתן להציע שמנהג שירת הים בחצות הלילה מבוסס על ההנחה ש"וילך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה" פירושו עד חצות הלילה. לפי זה הים נבקע בדיוק בחצות הלילה.

שוב הראוני שבפנים יפות (שמות יד, טז) הביא בעל ההפלאה הסבר דומה בשם אביו⁽¹⁾, שנימק זאת באופן אחר. לדבריו לא ניתן לומר שבקיעת הים היתה בסוף הלילה, שהרי באשמורת הבוקר (שהוא 3 שעות לפני סוף הלילה) כבר המם ה' את

דדינא בהא נחיתנא ובהא סליקנא להתיר לקרות תהלים אחר חצות לילה בכל לילות החול...⁽²⁾, עכ"ד הגר"ע יוסף.

ב. על לימוד חכמת הנסתר אחר חצות לילה כתב הרמ"ק (אור נערב, ח"ג, פרק א) ש"הזמנים היותר מוכנים להשכיל בעומק הן בלילות ארוכות מחצות הלילה", ויש שכתבו שאף יש קפידא שלא ללמוד קבלה בלילה קודם חצות (ראה בספר סגולת ישראל מערכת ז אות ה; שלחן הטהור סי' א זר הזהב סק"ג; יסוד ושורש העבודה שער ו פרק ה; משמרת שלום קוידנוב סי' כג; ראה הגהות והוספות מהרצ"א לספר סו"מ אות מט), ובאורות הקודש לראי"ה קוק (ח"ג, עמ' שג): "...שאינן ללמוד סתרי תורה בלילה קודם חצות... לילה נחלק לשתי בחינות, שהם כשני לילות, לפני חצות ולאחר חצות, ליל ולילה..."⁽³⁾.

ג. בענין תגלחת בלילה אחר חצות כתב הרב ברדע (שו"ת יצחק ירנן ח"ב, סי' טו, עמ' קכב) ש"בלילות החול קודם חצות הלילה אין להסתפר ולהתגלח" (וראה בספר ישראל והזמנים לרב הרפנס ח"א סי' יז אות יד עוד דעות בענין זה).

ד. בענין נפילת אפים בלילה התיר אחר חצות במשנ"ב קלא, יח (על פי א"ר ומג"א).

ה. בענין אמירת סליחות וי"ג מידות בלילה ראה ברכ"י סי' תקפא, בשם תשובת הרמ"ז סימן ל', שאין לאמרם קודם חצות, וכ"כ במשנ"ב תקסה ס"ק יב ע"פ המג"א.

ו. בענין ברכת 'המפיל' אחר חצות ראה בדברי הגר"ע יוסף (יחו"ד ח"ד סי' כא) שכתב: "בספר דברי שלום בהגהותיו על שער הכוונות (דף ס"ט ע"א) כתב, שעל פי הסוד אין לברך המפיל אחר חצות הלילה. וכן הסכים עמו להלכה הגאון רבי יוסף חיים בשו"ת רב פעלים חלק א' (סוד ישרים סימן י"ד). וכן כתב בספר חסד לאלפים (סימן רל"ט אות י'), שמנהג החסידים המקובלים בירושלים ת"ו שלא לברך המפיל אחר חצות לילה. וכן כתב הגאון רבי יצחק אבולעפייא בשו"ת פני יצחק (מערכת ברכות אות ע"ו). וכן כתב מהר"א מני בזכרונות אליהו (עמוד ס'). וכן כתב הרה"ג רבי יעקב סופר בכף החיים, עי"ש עוד.

ז. בענין הימנעות מנתינת צדקה בלילה (ראה ברכ"י או"ח רלח; שו"ת חיים שאל ח"ב סי' כה שהדבר שייך אף אחר חצות) יש שחידש וכתב שהוא מותר אחר חצות (שולחן הטהור קומארנא סי' רלה ס"ד).

הרי לנו, בסיכומי של דבר, כמה וכמה עניינים בהם ע"פ קבלה אין לעשותם בלילה אך מכל מקום יש שהתירו לעשותם אחר חצות לילה. ראה גם צדקת הצדיק (אות כג): "כי מחצות ואילך מתחיל הרגשת היום, על דרך שאמרו (ברכות ג, ע"ב) 'משמרה ופלגא נמי הוי משמרות'..." לפי כל הנ"ל מובן לענ"ד מדוע נתקן על פי המקובלים להתחנן על חורבן המקדש דווקא בנקודת חצות (כמבואר במשנ"ב או"ח א,

המצרים, ולכן יש לבאר את הדבר על פי הגמ' יומא (כ ע"א), שם הובא הפסוק 'על מוקדה כל הלילה... והרים את הדרשן', ודרשו בגמ' שם 'חציו להקטרה וחציו להרמה', ולפי זה גם כאן "רוח קדים עזה כל הלילה ויבקעו" יתבאר "חציו לבקיעה שהיה באמצע הלילה" (והביא שם עוד חיזוק לזה, מגודלו של מחנה ישראל, שמהלכו היה כ-3 שעות, כזמן שיש מחצות הלילה עד אשמורת הבוקר).

ד. פירוש נוסף הציעה רעיייתי: רוח הקדים נשבה כל הלילה, והים אכן נבקע רק בבוקר. במהלך היום נכנסו ישראל לים, ואחריהם המצרים, ובלילה שלאחר מכן באשמורת הבוקר המם ה' את מצרים, והשיב את הים לאיתנו לפנות בוקר.

הסבר מחודש זה (שאינו נראה מפשטות מרוצת הפסוקים) יכול להתאים עם דברי רש"י במדבר טו, מא, בשם ר' משה הדרשן, לפיהם "שמונה ימים שהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים".

רבים מהפרשנים עסקו בסתירה שבין דברי רש"י הללו ובין דבריו בשמות יד, ה שם הביא רש"י את החשבון של הסדר עולם והמכילתא (וכן מובא בגמ' סוטה יב ע"א בדברי ר' חנינא בר פפא, וכ"כ בדעת זקנים ובהדר זקנים על שמות) לפיו קריעת הים אירעה ביום השביעי לצאתם ממצרים?^(ט) רבים מהפרשנים הסבירו שאין כאן סתירה, כגון שהכוונה היא לשמונה ימים מי"ד ניסן (הדר זקנים; דעת זקנים; פענח רזא בשם ר"י מאורלייניש; ס' הזכרון על רש"י; פי' הריב"א; פי' הרע"ב), או שאכילת הפסח בליל הסדר מיוחסת לי"ד ניסן, כי בקדשים הולכים אחר היום (ר' בחיי; מושב זקנים כת"י), או שיש טעות סופר ברש"י פ' שלח (משך חכמה על פרשת שלח). לעומתם, יש שהסבירו שדברי רש"י בשם ר' משה הדרשן הם אכן שיטה אחרת משיטת רש"י עצמו (רא"ם; ריב"א בפי' השני).

סק"ט, ודלא כשו"ע שם ע"פ הגמ' שיש להתחנן בשעה שמתחלפות המשמרות). נראה לענ"ד שזהו גם הטעם הפנימי למה שאמרו חכמים במשנה ברכות א, א שמצוות שזמנם בלילה עד עלוה"ש יש לעשותם לכתחילה עד חצות.

יו. ר' צבי הירש, אביהם של בעל ההפלאה ושל ר' שמעלקה מניקלשבורג, היה קדוש עליון, ות"ח עצום (על תולדותיו ראה בהקדמה לפנים יפות החדש). הנודע ביהודה כתב שלא יסמכו על דבריו [בענין מסוים] אלא בהצטרפות "שלשת עמודי עולם" שהאחד מהם הוא "הרב המאור הגדול המפורסם מ' צבי הירש סג"ל, אב"ד דק"ק טשארטקוב" (נוב"י, מהדו"ק, אה"ע סי' כט).

יח. ראה תורה שלמה (שמות יד אות קעג) שסיכם את השיטות בזה, ועיקרי הדברים הובאו כאן.

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קמה

נסכם: בפסוקים לא נאמר מתי אירעה קריעת הים, ומתי עם ישראל אמרו את השירה. שיטה אחת בפרשנים סוברת שהקריעה אירעה בסימו של הלילה [זו היא שיטת הרס"ג, שכל טוב, ר' בחיי, והאזה"ח הקדוש]. לשיטתם נראה ששירת הים היתה בערך בחצות היום. שיטה נוספת בפרשנים סוברת שהקריעה אירעה לפני האשמורה האחרונה של הלילה (והשירה היתה לפי זה אחר כך). לפי שיטה זו ייתכן שהקריעה היתה בדיוק בחצות, אף שאין לכך הכרח או מקור [זו היא שיטת רש"י, ראב"ע הקצר, בכור שור, חזקוני, ועוד]. לשיטתם, שירת הים אירעה ככל הנראה במהלך הבוקר (כמפורש ברש"י שמות יד, ה. אמנם לפי הבכור שור והחזקוני השירה אירעה אחרי שהסתיים הבוקר). חידשנו שיטה שלישית (לה מצאנו סמך בדברי אביו של הפנים יפות) לפיה הקריעה אירעה בדיוק בחצות הלילה (מסתבר שגם לפי שיטה זו שירת הים נאמרה רק בבוקר, לאחר שהאיר היום וישראל ראו את מצרים מת על שפת הים). הבאנו כי לפי פשוט דברי ר' משה הדרשן קריעת הים כלל לא התרחשה בשביעי של פסח אלא למחרתו (ולפי זה חידשה רעייתי כיוון נוסף בביאור הסתירה שבפסוקים), אך רבים הסבירו את דברי ר' משה הדרשן באופן אחר, שלפיו גם ר' משה הדרשן מודה שקריעת הים אירעה בשביעי של פסח, כפי שמובא בסדר עולם במכילתא ובתלמוד.

לפי השיטה הראשונה, נראה שאין טעם לומר את 'שירת הים' דוקא בחצות הלילה, שהרי קריעת הים אירעה לאחר מכן. גם לפי השיטה השנייה אין ראיה שקריעת הים אירעה בחצות^ט. לפי השיטה השלישית שחידשנו, קריעת הים אכן אירעה בחצות הלילה, אלא שגם לפי שיטה זו יש מקום לטעון כי ראוי יותר לשיר את 'שירת הים' בזמן בו ישראל שרו את השירה על הים, ולא בזמן הקריעה עצמה.

שו"ר שבספר שיצא לאור לאחרונה, הובא שהג"ר ישראל יעקב פישר זצ"ל אכן תמה למה נוהגים לומר 'שירת הים' דוקא בחצות הלילה (הליכות אבן ישראל, עמ'

ט). אחר כתיבת המאמר מצאתי שבלוח ההלכות והמנהגים (מאת הרב אליהו זלזניק) לשנת תשע"ח, עמדו בקצרה על שתי השיטות הראשונות, אלא ששם מובא: "ודאי אין דעה שהיה בחצות הלילה, ולכן אין סיבה להקפיד שיהיה (שירת הים) דוקא בחצות הלילה". מדברינו עולה שלכאורה אין דבריהם מדויקים.

רב), ובלוח דבר בעתו (שנת ה'תשע"ח, ליום כא ניסן) מובא שהאמרי חיים מויזניץ אמר 'שירת הים' מוקדם בבוקר^(ב).

פרק ג'

העלמת היום והשעה בה נקרע הים

ראינו כי שעת קריעת הים אינה ברורה. יש לשים לב לכך שגם תאריך הנס נעלם בתורה, שהרי כאשר התורה מדברת על שביעי של פסח היא לא מזכירה כלל שאירע בו נס.

חג השבועות נזכר אף הוא בתורה כיום טוב מבלי להזכיר שמעמד הר סיני אירע באותו התאריך, אלא שבנידון שלנו התמיהה גדולה יותר מכמה סיבות:

א. התורה מזכירה כי עם ישראל חנו ליד הר סיני בחודש סיון, לעומת זאת אין בפסוקים כל כיוון באשר לשאלה אימתי אירעה קריעת ים סוף, וניתן לחשוב שהנס אירע, לדוגמא, בתחילת חודש אייר^(א).

כ). עוד ראה בלוח לארץ ישראל לגרי"מ טיקוצינסקי ש"ש אומרים בהשכמה את שירת הים שיר היחוד ושיר הכבוד^(ג), ולהלן נעסוק בדבריו ונביא שכע"ז מובא גם בבא"ח.

כא). פרעה רדף אחרי ישראל לאחר שעמ"י שבו אל 'פי החירות' (שמות יד, ב) ולאחר ששמע 'כי ברח העם' (שמות יד, ה). במכילתא מובא שהבריחה אירעה לאחר שעמ"י לא שבו למצרים בתום היום השלישי לצאתם, שהרי משרע"ה ביקש 'נלכה נא דרך שלשת ימים' (שמות ח, כג), וכך ביארו רש"י ומפרשים נוספים. במכילתא מובא שליחי פרעה חזרו אליו והודיעו לו על בריחת עמ"י ופרעה השיג את עמ"י בתוך יום אחד. יש להעיר כי לפי דרך הפשט חזרתם לפי החירות היא שגרמה לפרעה לרדוף אחריהם (רשב"ם, ראב"ע, רמב"ן, ספורנו, אלשיך, הכתב והקבלה, מלבי"ם, רש"ר הירש) או הצטרפות הערב רב אל עמ"י (כלי יקר; אוה"ח), ולפי זה ייתכן שעברו יותר מ-3 ימים או פחות. זאת ועוד: לפי הסבר המכילתא יש להבין כיצד שליחי פרעה הספיקו לחזור אליו ולדווח לו על בריחת ישראל, פרעה אסף את צבאו, ואף השיג את ישראל, והכל בתוך 3 ימים?! (וראה בפרשנים שתירצו תמיהה זו בדרכים שונות - חזקוני, ר"ח פלטיאל, הדר זקנים, וראה בקושיות הכתב והקבלה). זאת ועוד: פרעה רדף אחרי ישראל לאחר שעמ"י עברו מרעמסס ל'סוכות', שהוא לפי המכילתא (שהובאה ברש"י שמות יב, לו) מהלך 120 מיל מרעמסס (!), ומשם עברו ישראל ל'איתם' (שמות יג, כ) ומשם שבו אל 'פי החירות' (שמות יד, ב). מסתבר שמסעות אלו לקחו לישראל, שמנו כמה מליוני אדם, יותר מ-3 ימים (ישראל חנו במדבר סין בט"ו אייר, כמפורש בשמות טז, א, ומרעמסס עד למדבר סין היו 7 מסעות. ממדבר סין ועד להר סיני עברו ישראל היו עוד 4 מסעות. לא מפורש בפסוקים באיזה תאריך בחודש סיון הגיעו ישראל

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קמז

ב. בפסוקים מוזכר שחג השבועות הוא "ביכורי קציר חיטים" (כשם שיו"ט ראשון של פסח הוא זמן קציר השעורים וב"חודש האביב", וחג הסוכות הוא "חג האסיף תקופת השנה" - שמות לד, יח-כב) ובזה יש טעם לחגיגתו (וראה לדוגמא בר' בחיי שמות כג, יז: "חג הפסח הוא זמן האביב, וחג השבועות הוא זמן הקציר, וחג הסוכות הוא זמן האסיף, ושלשתם מועדים על התבואה ועל כל צמחי הארץ, ונתחייבנו בהם להודות לה'... המפרנס את עבדיו והזן את העולם כולו"). לעומת זאת בשביעי של פסח אין כל אירוע חקלאי שראוי לציון.

ג. אנשי כנסת הגדולה, מסדרי נוסח התפילה, הזכירו בתפילות חג השבועות שהוא 'זמן מתן תורתנו'^(כ), אולם בתפילות שביעי של פסח הדבר כלל לא נזכר בתפילה.

מדוע התורה לא ציינה שקריעת הים קשורה לחג האחרון של פסח? נציע שני פתרונות אפשריים:

א. יתכן לומר שאכן התורה מדגישה שעיקרו של שביעי של פסח נועד כדי לסיים את החג ביום טוב (בדומה לסוכות שמסתיים בחג שמיני עצרת), וקריעת הים אינה הסיבה המרכזית לקביעת היום^(כ).

ב. בפרק הבא נביא מקורות בהם מובא שאין לשיר על נס שמחמתו אויבי ישראל איבדו את חייהם (ושם נביא שטענה זו אינה מוסכמת). לפי זה יתכן לומר שכדי למנוע מצב בו ישראל ישמחו בחג על מיתת המצרים לכן העלימו את הקשר שבין החג לקריעת הים. [כעין זה ראיתי בספר התודעה. ראה גם במשך חכמה (שמות יב, טז) שכתב שכבר במצרים ציוותה התורה לקבוע את היום השביעי ל'מקרא קדש', עוד לפני שאירעה קריעת הים, ובכך מלמדת אותנו התורה שאין שמחה על מפלת הרשעים אלא על הצלת ישראל, ולכן חוגגים רק על שיצאנו ממצרים^(כד)].

להר סיני - במדבר לג, ח-טו; שמות יז, ח; שמות יט, א. השווה מו"נ ח"ג נ: "זמן עמידתם בכל מסע חלוק זה מזה, עד שהיה מעמדם במסע אחד שמנה עשרה שנה, ובמסע אחד יום אחד, ובאחד לילה אחד, הכל בשיעור אלהי". הרי לנו שעל פי פשט הפסוקים אין ראיה אימת אירעה קריעת הים.

כב). בזמן שקידשו את החודשים ע"פ הראיה פעמים שחג השבועות לא חל בתאריך ו' סיון, ויש מקום לדון האם גם אז היו נוהגים לומר בתפילה 'זמן מתן תורתנו', וראה במקורות שצויינו בספר אלה הם מועדי לרב אליהו שלזינגר, ח"ד, סי' קמז.

כג). היה מקום לטעון שהתורה בדר"כ קבעה את החגים למשך שבוע ימים כשהיום האחרון הוא חג, וכך עשתה בסוכות. אלא שעל זה יש להשיב ממה שלא עשתה כן בשבועות (וידועים דברי הרמב"ן ששבועות הוא סיום הפסח), ובסוכות קבעה 8 ימים ולא 7 (ואף בראש השנה לא עשתה כן, אמנם מכך אין להוכיח, כיון שר"ה איננו חג). ויש לעיין בזה.

אמנם יש להעיר שלש הערות בנוגע לפתרון השני:

א. חכמים קבעו לקרוא בתורה בשביעי של פסח את שירת הים (מגילה ל, ע"ב, ונראה בפשטות שהטעם מפני שאז אירע המעשה, וכ"כ רש"י מגילה שם^{כה}), ומכאן שחכמים לא הסתירו את הקשר שבין הדברים? (וראה בהערה כאן, שייתכן שבימי התנאים אכן העלימו זאת^{כו}), ולפי זה שמא יש לומר שבזמן האמוראים נקבע הדבר, משום שכבר היה ברור שעיקרו של החג אינו מחמת קריעת הים).

ב. בתפילה אנו מדגישים כמה פעמים, ובאופן מיוחד, את קריעת הים, ואף מזכירים במפורש את מפלת המצרים: "וודים טבעת", "את רודפיהם ואת שונאיהם בתהומות טיבע", וכדו'^{כז}. בכל יום נתקן לומר בתפילה את שירת הים, ולפני כן

כד). המשך חכמה מוסיף שלכן בפורים השמחה לא נקבעה ביום בו אירעה מפלת הגויים אלא ביום בו נחו היהודים, והוא מוסיף שלכן בחנוכה מזכירים את נס פך השמן ולא את עצם הנצחון במלחמה, כיון שהשמחה היא על השגחת ה' על עמו. חכמים לא הדגישו את שמחת הנצחון כדי שלא יטעו לחשוב שהנצחון על היוונים נעשה בזכות 'כחי ועוצם ידי'.

כה). ובדוחק היה אפשר להציע הסבר אחר ולפיו כיון שהקריעה היא סיום ניסי יצי"מ לכן קראו אותה בסיום החג של יצי"מ.

כו). יש להעיר כי במשנה במגילה (ל, ע"ב) הוזכרה רק הקריאה ביו"ט ראשון של פסח ולא הוזכר מה קוראים בשאר ימי הפסח (וזה בניגוד לסוכות, ששם המשנה הזכירה מה קוראים בכל ימי הסוכות, ובראש יוסף לבעל הפרמ"ג על מגילה שם העיר שתמוה למה המשנה חילקה ביניהם). הגמ' שם הביאה ברייתא, שאחרי שהביאה את הקריאה ביו"ט ראשון הוסיפה 'ושאר ימות הפסח - מלקט וקורא מעניינו של פסח' (והגמ' מבארת איזה פרשיות הם 'מעניינו של פסח' והם 'משך תורא קדש בכספא...') ואח"כ מובא "יו"ט האחרון של פסח קוראים 'ויהי בשלח'...". אולם הרש"ש כבר העיר שזה לא המשך דברי הברייתא אלא זה מדברי הגמ', ושכן עולה מהתוספתא (מגילה ג, ג). לפי"ז יוצא שבמקורות התנאיים (המשנה והברייתא והתוספתא) כלל לא התייחסו לשביעי של פסח כיום שיש בו קריאה מיוחדת בתורה שעוסקת בענין קריעת הים, וקצת העלימו את העובדה שיש בו קריאה מיוחדת [אלא שיש לענ"ד להעיר: א. הגר"א הגיה את התוספתא והוסיף בה "יו"ט אחרון של פסח קורין ויהיה בשלח". ב. גם קריאת יו"ט האחרון של סוכות לא נזכרה במשנה, ולפי הרש"ש אזכורה בגמ' אינו חלק מהברייתא אלא מדברי הגמרא, והביא הרש"ש שכן משמע מרש"י הראשון על הגמ', ולפי"ז אין כאן העלמה דווקא בשש"פ].

כז). ב'אמת ואמונה' יש שני משפטים על עשרת המכות (ניסים ונקמה בפרעה, אותות ומופתים באדמת בני חם) משפט אחד על מכת בכורות ("המכה בעברתו כל בכורי מצרים") ומשפט אחד על יציאת מצרים ("ויצא את עמו ישראל לחרות עולם"). לעומת זאת ישנם פסוקים רבים על קריעת ים סוף, מלאי הוד ותיאורי קבלת עול מלכות שמים מופלאים (הדגשנו את הפסוקים העוסקים במפלת שונאי ישראל): "המעביר בניו בין גורי ים סוף את רודפיהם ואת שונאיהם בתהומות טבע, וראו בניו גבורתו שיבחו והודו לשמו ומלכותו ברצון קיבלו עליהם משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה רבה ואמרו כולם מי כמכה...

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קמט

אנו מצטטים מנחמיה פרק ט כיצד "את רודפיהם השלכת במצולות כמו אבן"^{כח}. ניתן לחלק ולומר שהתורה וחכמים נמנעו מקביעת חג על מפלת הרשעים, אולם כאן בתפילה מדובר בהודאה לה' על הנס ובכך אין חשש.

ג. עוד נעיר כי בספרי תפילה ופיוט לפי מנהג א"י הקדום נקרא יום שביעי של פסח בשם 'חג ויושע'^{כט}, וכך גם בסידור רבנו שלמה ברבי נתן (ירושלים ה'תשנ"ה, עמ' ע' ועמ' פ"ט). בסידור רס"ג מכונה שביעי של פסח "חג ההשמדה" (סידור רס"ג

פלא, מלכותך ראו בניך בוקע ים לפני משה זה אלי ענו, ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד". כעין זה גם בברכת 'אמת ויציב': "ממצרים גאלתנו ה' אלהינו, ומבית עבדים פדיתנו, כל בכוריהם הרגת ובכורך ישראל גאלת, וים סוף להם בקעת וזדים טיבעת וידידים העברת ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר. על זאת שיבחו אהובים ורוממו לאל ונתנו ידידים וזמירות שירות ותשבחות ברכות והודאות למלך אל חי וקיים, רם ונישא גדול ונורא, משפיל גאים עדי ארץ ומגביה שפלים עדי מרום, מוציא אסירים ופודה ענווים ועוזר דלים ועונה לעמו ישראל בעת שוועם אליו. תהילות לאל עליון גואלם ברוך הוא ומבורך משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה רבה ואמרו כולם: מי כמכה באלים ה' כי כמכה נאדר בקדש נורא תהילות עושה פלא, שירה חדשה שיבחו גאולים לשמך הגדול על שפת הים יחד כולם הודו והמליכו ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד".

כח. זה לשון הפסוקים בנחמיה: "אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברהם והוצאתו מאור כשדים ושמט שמו אברהם. ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני החיתי האמורי והפרזי והיבוסני והגרשני לתת לזרעו ותקם את דברך כי צדיק אתה. ותרא את עני אבותינו במצרים ואת זעקתם שמעת על ים סוף. ותתן אותות ומופתים בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו כי ידעת כי הוידו עליהם ותעש לך שם כהיום הזה. והים בקעת לפניהם ויעברו בתוך הים ביבשה ואת רודפיהם השלכת במצולות כמו אבן במים עזים. ובעמוד ענן הנחיתם יומם ובעמוד אש לילה להאיר להם את הדרך אשר ילכו בה. ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים...". נעיר כי יש כמה פרקים בתהילים העוסקים בניסי יציאת מצרים ובקורות עם ישראל, וברובם קריעת ים סוף תופסת מקום מרכזי, ראה על כך בספרנו אשי ישראל לשמות פרק יד-טו (לא נדפס), ונציין כמה מהם: בתהילים קל"ו הוזכר מכל ניסי עשרת המכות ויציאת מצרים רק "[למכה מצרים בבכוריהם... ויוצא ישראל מתוכם... ביד חזקה ובזרוע נטויה...] לגזור ים סוף לגזרים... והעביר ישראל בתוכו... וניער פרעה וחילו...". ראה גם ישעיהו נא, י: "עורי עורי לבשי עז זרוע ה', עורי כימי קדם דורות עולמים, הלוא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין. הלוא את היא המחברת ים מי תהום רבה, השמה מעמקי ים דרך לעבר גאולים. ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם, ששון ושמחה ישיגון נסו יגון ואנחה". וראה שם פס' טו. בתהילים פרק קו: "חטאנו עם אבותינו העוינו הרשענו. אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך לא זכרו את רב חסדיך וימרו על ים בים סוף. ויושיעם למען שמו להודיע את גבורתו. ויגער בים סוף ויחרב ויוליכם בתהומות כמדבר. ויושיעם מיד שונא ויגאלם מיד אויב. ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר. ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו. מהרו שכחו מעשיו לא חכו לעצתו. ויתאוו תאוה במדבר וינסו אל בישומן...". בתהילים עז, יז-כ מתוארת קריעת ים סוף [לפי רד"ק], עי"ש בפרשנים. בתהילים פט, י-יא מתוארת קריעת ים

האוצר ♦ גיליון י"ד

מהדורת אסף, ירושלים תש"א, עמ' קלה, בביאור תפילת 'אשר בחר בנו' של ערבית בליל חג ראשון של פסח).

פרק ד'

שירה על מפלת אויבי ישראל

מנהג 'שירת הים', עומד לכאורה בסתירה למקורות לפיהם אין לשיר על מפלת אויבי ישראל. בפרק זה נתמצת את הדיון בענין זה, אך לא נפרט את כל הדעות כדי שלא להאריך יתר על המידה. במאמר נוסף שנפרסם אי"ה נפרט את הדעות בענין.

במדרש הרנינו ובמדרשים נוספים מובא שלא אומרים הלל בשביעי של פסח כיון שהמצרים מתו אז, וכתוב 'בנפול אויבך אל תשמח'. מדרש הרנינו אינו מצוי בידנינו, והוא מצוטט בכמה ראשונים, ביניהם בשבלי הלקט שהובא בבית יוסף: "ושבלי הלקט (סי' קעד, ענין ראש חודש) כתב בשם מדרש הרנינו פרשת סוכה שהטעם שאין גומרין ההלל כל ימי הפסח הוא לפי שנטבעו המצריים וכתוב בנפול אויבך אל תשמח" (בית יוסף, או"ח סי' ת"צ, ד"ה 'כל').

בגמ' מגילה (י ע"ב) מובא שהקב"ה אסר על המלאכים לומר שירה בזמן קריעת ים סוף, משום שאיננו שמח במפלת הרשעים: "רבי יהושע בן לוי פתח לה פיתחא להאי פרשתא (של אגרת הפורים) מהכא: 'והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם כן ישיש להרע אתכם'. ומי חדי הקדוש ברוך הוא במפלתן של רשעים?! והא כתיב 'בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו', ואמר רבי יוחנן: מפני מה לא נאמר 'כי טוב' בהודאה זו? לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים. ואמר רבי יוחנן: מאי דכתיב 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה'? ביקשו

סוף לפי רד"ק. המזמור בתהילים פרק קטו נאמר לפי אחת מהדעות שבחז"ל [מובאת ברד"ק שם] על ידי ישראל בזמן קריעת ים סוף. בתהילים קלה, ט "שלח אותות ומופתים בתוככי מצרים", ושם הערנו שאולי הכוונה לקריעת ים סוף, עי"ש. בתהילים פרק קה מתוארים הניסים שה' עשה לישראל במצרים ובמדבר ומושט קריעת ים סוף [ומתן תורה], עי"ש הסברנו לזה.

כט). החוקר עזרא פליישר עסק בכך. ראה לדוגמא בספרו תפילה ומנהגי תפילה א"י בתקופת הגניזה, עמ' 168, ועמ' 194-195.

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קנא

מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקדוש ברוך הוא: מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה?! אמר רבי אלעזר: הוא אינו שש אבל אחרים משיש" (כלומר: כאשר ישראל נענשים ונופלים אז ה' 'משיש' את הגויים, המכונים כאן 'אחרים', ומשמח אותם, אולם 'הוא אינו שש' כאשר הגויים נופלים, שהרי ה' אינו שמח במפלת הרשעים, ולכן הוא צווה את המלאכים שלא לומר שירה. ע"פ רש"י).

מן המקורות שהבאנו נראה שלא ראוי לשיר ולשמוח על קריעת ים סוף, שהרי המצריים מתו אז, אולם הדברים כלל אינם ברורים, שכן ישנם שאלות רבות על דברי המדרש והגמ' (חלק מהקושיות שנביא, וכך גם חלק מהתירוצים, מתייחסים רק לדברי המדרש, או רק לדברי הגמ'. יש תירוצים שהובאו בענין קושיא מסויימת אולם יש בהם תירוץ גם לשאלות נוספות):

א. המלאכים לא שרו, אולם בני ישראל הרי שוררו באריכות כאשר ראו את מצרים מת על שפת הים.

יש שתירצו שרק המלאכים נאסרו בשירה, אך ישראל חייבים היו לשיר, שהרי הם עצמם ניצלו ממיתה (מהר"ל). יש שביארו שהמלאכים נאסרו בשירה, כיון שמדובר היה בשעה בה המצרים טבעו, אולם ישראל שרו לאחר שהמצרים כבר מתו, ובכך אין בעיה (חיד"א; הפלאה שבערכין). יש שכתב שלפי המדרש הרנינו אין לומר הלל אך מ"מ מותר לשיר שירה (ערך דל). ישנם עוד ביאורים לדבר.

ב. בגמ' ערכין (י, ע"א) מובאת סיבה אחרת לכך שאין הלל שלם בשביעי של פסח - משום שקרבנות חג הסוכות שווים בכל הימים. ביאורים רבים נאמרו לסתירה זאת^ל, ונביא שניים מהם: רבים תירצו שהגמ' והמדרש עוסקים בשאלות שונות. יש מי שכתב שההסבר במדרש הרנינו חולק על ההסבר הגמ' שהוא העיקרי והמוסמך (הרב משה צוריאלי).

ג. בגמ' מגילה (י, ע"א) מובא שכאשר המן נפל מגדולתו מרדכי השפיל אותו. מרדכי הסביר ש'בנפל אויבך אל תשמח' נאמר רק על אויב יהודי. כך הוא גם בפרקי דרבי אליעזר (פרק מט): "אמר לו המן: והלא כתוב בתורה 'בנפול אויבך אל תשמח'?! אמר לו (מרדכי): רשע, בישראל כתוב זה, אבל באומות העולם 'ואתה על במותימו תדרוך'..."

ל). נאספו בספר הגיוני הלכה לרב מירסקי (מועדים, ח"א), ובקובץ בית אהרן וישראל (שנה יט, גליון ה), ובמלקטים נוספים, ויש עוד להוסיף על דבריהם.

יש שתירצו שהם מדרשים חלוקים (הגר"ע יוסף, ועוד). יש שתירץ שרק כלפי עמלק (והמן שיצא מזרעו) נאמר 'ואתה על במותימו תדרוך', אך לא כלפי שאר הגויים (ע"פ בניהו, מאת בעל הבן איש חי). יש שתירץ שבזמן קריעת ים סוף היה אסור לשמוח במפלת הגויים, כיון שעוד לא ניתנה תורה לישראל, אך לאחר מתן תורה, כגון בימי מרדכי, אז ניתן לשמוח במפלת הגויים אויבי ישראל (דברי שאול מאת בעל השואל ומשיב). יש שביארו שדברי הגמ' כאן מוסכמים גם על הגמ' בעמוד ב', שהרי כשהיא אומרת ש"הוא אינו שש אבל אחרים משיש" כוונתה לומר שהקב"ה עצמו אינו שמח כשאויבי ישראל מתים (וכך הורה הקב"ה גם למלאכיו) אולם את ישראל הוא כן משמח (חת"ס ועוד, ודלא כפי' רש"י).

ד. בברכות ט ע"ב מובא שדוד לא אמר שירה עד שראה במפלתם של הרשעים (קושיית המהרש"א שם).

יש שביאר שבגמ' ברכות מדובר על פרק 'ברכי נפשי' שאינו בגדר 'שירה' (חוות יאיר, ועוד). יש שביארו שלאחר שנסתיימה מיתת הרשעים אז טוב לשיר (חיד"א, ועוד). יש שביארו שאצל המצרים לא היה ראוי לשיר, כיון שלא נתמלאה סאתם ומיתתם היתה רק בגלל עמ"י, אולם דוד שר על מיתת רשעים שסאתם נתמלאה (צל"ח; שפ"א).

ה. בכמה מדרשים ומקורות מוכח שלדעתם "מעשי ידי טובעים בים" כוונתו לעם ישראל ולא למצריים (אך יש ראשונים שהבינו בוודאות שהכוונה למצרים)^(א).

ו. ממקורות רבים בחז"ל נראה שיש חובה לשמוח על מפלת הרשעים, כגון דברי התוספתא "שמחה לפני המקום באבדן הרשעים, באבוד רשעים רינה" (תוספתא סנהדרין פי"ד, ה"י, וכע"ז בספרי קרח פסקא קיז), וכן דברי המדרש תהילים (מזמור ד, פס' יג): "למנצח בנגינות - זהו שאמר הכתוב 'בטוב... ובאבוד רשעים רינה'... אנו מנגנים לפני הקב"ה כשאבדו הרשעים, וכן אתה מוצא 'וירא ישראל את היד הגדולה' ומיד 'אז ישיר משה'...". רבים עסקו בביאור דעת חז"ל בענין השמחה על מיתת הרשעים^(ב).

לא). ראה בתורה שלמה לגרמ"מ כשר (שמות יד, אות קכו), ויש עוד חכמים שפסעו בדרך זו.

לב). הרב בנדיקט (הכינוס הכ"ה לתושב"ע, עמ' קיב ואילך); שו"ת אדרת תפארת (לרב אברהם דורי, ח"ד, סימנים סו-סט); הרב משה צוריאלי (בספרו בית יחזקאל, ובספרו לשעה ולדורות ח"ב עמ' 451 ואילך); הרב טל חיימוביץ (בספרו 'אמת ואמונה', חלק א, סי' א). ראה גם במאמרו של הרב יצחק טסלה,

ז. בשביעי של פסח לא אומרים הלל שלם, אך מכל מקום הרי אומרים חצי הלל.
ח. ביו"ט ראשון של פסח אומרים הלל, ויש שאומרים הלל אף בתפילת ערבית,
וזאת למרות שבכורות מצרים מתו אז. כמה הסברים ניתנים להיאמר בענין זה.

פרק ה'

המקורות לאמירת 'שירת הים' בחצות

מהם המקורות למנהג אמירת 'שירת הים' בחצות ליל שביעי של פסח?

בספרי המנהגים לא מצאתי כל מקור קדום למנהג זה, ונראה שאזכוריו
הראשונים הם ממאה השנה האחרונות בלבד^(ג). מהיכן אם כן צמח המנהג?

בתוך ירחון האוצר (גליון יג, אדר תשע"ח, עמ' צה ואילך).

לג). המנהג לומר שירת הים בחצות נהג אצל הגרי"מ חרל"פ, והתיאורים הראשונים על כך הם מראשית
תקופת רבנותו בשכונת 'שערי חסד', כלומר לאחר שנת תר"ע, בה נתמנה הגרי"מ לרב השכונה (ספר
שירת הים, תולדות הגרי"מ חרל"פ, מאת נינו יאיר חרל"פ, בית אל תשע"ב, עמ' 267, שם תיאר
הגרש"ז אורבאך זצ"ל כיצד בשנות ילדותו היה קושי להשיג מנין למעמד. הגרש"ז נולד בשנת תר"ע).
אחר כתיבת המאמר מצאתי שבלוח ההלכות והמנהגים (הרב אליהו זלזניק) לשנת תשע"ח כתבו שהמנהג
נתחדש ע"י הגרי"מ חרל"פ (ולא ציין מקור לכך). בדרכי חיים ושלום (אות תרי"ח) מובא על המנחת
אלעזר¹ ממונקאטש שבליל שביעי של פסח "אחר שלחנו הטהור לכבוד שירת הים נכנס ובא לחדר
התפילה... והיו מזמרים השירה בריקודין של מצוה... ונהגו ג"כ לשפוך מים על הארץ...". המנחת
אלעזר² עלה לכס האדמו"רות בשנת תרע"ד. בספר קוסוב (ת"א תשכ"ד, עמ' לג) מובא: "בליל שביעי של
פסח... בהגיע חצות הלילה שפכו כמה דליי מים על הרצפה, פיזמו שירת הים אז ישיר בציבור
בהתלהבות פסוק פסוק בהתלהבות גדול...". תיאור זה הוא של מנהג העיירה בערך בין השנים
תר"ס-תרפ"ה (שם עמ' 19), ולא מצאתי שם ראיה האם נהגו כך כבר משנת תר"ס או שנהגו כך רק
בשנים המאוחרות יותר. הפרושים בא"י לא נהגו במנהג זה (לפחות בעבר), כפי שניתן לראות בלוח
לארץ ישראל לרב טיקוצ'נסקי, וכך גם אצל יוצאי ליטא, הקהילות הספרדיות, וקהילות נוספות. נביא
דוגמא מעניינת המדגימה את החידוש שבמנהג: מפורסם היה בירושלים המעמד הנשגב והמרומם בבית
הרב חרל"פ זצ"ל, מעמד אליו נקבצו רבים בכל קצוות העיר. הרב חרל"פ המתין עד לחצות הלילה, ואז
פתח ושר את שירת הים בניגון מיוחד אותו חידש, כשכל הקהל הגדול מתרומם איתו יחד (שירת הים,
עמ' 266). בשנת תרצ"ב נפטרה אשת הגרי"מ חרל"פ, והמעמד לא התקיים באותה שנה. בצר להם פנו
ההמונים לביתו של הראי"ה קוק, מורו ורבו של הגרי"מ חרל"פ, אולם לדאבונם הרב קוק אמר להם כי
הוא אינו נוהג במנהג זה (שירת הים, עמ' 274). הרב חרל"פ גדל בין בני היישוב הישן בירושלים, ואביו
היה תלמידו של המהרי"ל דיסקין. הרב קוק נהג בדר"כ כמנהגי הגר"א.

מסתבר בעיני שמדובר בגלגול של מנהג קדום יותר - קריאת 'תיקון' בליל שביעי של פסח.

בפרק הבא נבחן את השיטות השונות בענין ה'תיקון', ונביא את שלשת המקורות הקדומים העיקריים המזכירים את הענין:

ר' יעקב צמח כותב ש"טוב לקום [לפחות] קודם אשמורת הבוקר לקרות סוד קריעת ים סוף והשירה בזוהר" (נגיד ומצוה, סוף עניני הפסח).

רבי אברהם גלאנטי, תלמיד הרמ"ק, כותב שמנהג ארץ ישראל הוא: "עומדים (ממיטתם) בחצות הלילה, וקורים עד קריעת ים סוף שב' מדרש ויושע', ומרננים ברינה של תודה עד הבוקר, ואומרים בקשות, ובסיום הבקשות עומדים על רגליהם ואומרים בקול נעים מזמור 'בצאת ישראל ממצרים'..." (מנהגי ארץ ישראל לר"א גלאנטי, הובא בין היתר במבוא לראשית חכמה, מהדורת הרב וולדמן ירושלים תש"ס, עמ' 52).

בחמדת ימים (חלק ב' לשביעי של פסח, פרק א, אות מ) מובא שיש לעסוק בתורה במשך הלילה כולו, כאשר בחציו הראשון יעסוק האדם בתנ"ך ובזוהר בעניני הגאולה והמשיח (ופירט שם את סדר הקריאה), ובחציו השני של הלילה "יעתיקן עצמם לענין עיצומו של נס", ויקראו את השירות שיש בתנ"ך (ובניהם שירת הים), ועוד, ומשנה פסחים פרק עשירי, וזוהר בענין יציאת מצרים, וכו'. החמדת ימים מוסיף ומסיים: "ונהגו חסידים הראשונים שלא לקרות פרשת בשלח והשירה כי אם באשמורת הבוקר, בניגון, מעומד כלפי מזרח, עד 'כי אני ה' רופאך', וכן ראוי לנהוג".

ניתן לטעון שמקור המנהג לומר 'שירת הים' בחצות מבוסס על דברי ר' אברהם גלאנטי או על דברי החמדת ימים, שהרי שניהם כתבו שדווקא מחצות יש לעסוק בענין הנס, ומכך ניתן להסיק שלדעתם יש קשר מיוחד בין שעה זו לבין נס קריעת הים. אולם נראה יותר בעיני שלפי דרכם אין ענין להזכיר את הנס דווקא בחצות, וזמן זה לא נזכר כאן אלא משום שהוא זמן חשוב ומיוחד בכל לילה^{לד}.

לפי דברינו בפרק הבא מסתבר שכוונת ר"א גלאנטי איננה שמיד עם הקימה בחצות יעסוק בעניני הנס, אלא כוונתו היא כך: "עומדים (ממיטתם) בחצות הלילה (ואז משמשים מיטתם, וטובלים), וקורים (אחר כך) עד קריעת ים סוף שב' מדרש ויושע' ומרננים ברינה של תודה עד הבוקר". גם אם לא נסביר כך, הרי שלוקח זמן מאז הקימה בחצות, ועד לקריאת ה'תיקון', שהרי לוקח זמן להתלבש ולצעוד עד לבית המדרש. גם מדברי החמדת ימים נראה ש'אשמורת הבוקר' היא הזמן המתאים ביותר להזכרת הנס,

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קנה

נציע לפיכך השערה אחרת: ר"י צמח והחמדת ימים מזכירים במפורש שיש ענין מיוחד "באשמורת הבוקר", הלא היא האשמורה האחרונה של הלילה [ואף ר"א גלאנטי מזכיר ענין מיוחד הנאמר "בסיום הבקשות", שנאמרות "עד הבוקר"]. ייתכן מאוד שהדברים מבוססים על שיטת המפרשים לפיה בזמן זה, מעט לפני שעלה הבוקר, קיבלו המצרים את עונשם [כפי שהבאנו לעיל פרק ב]: "וַיְהִי בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר וַיִּשְׁקֹף ה' אֶל מִצְרָיִם מִצְרָיִם בְּעֶמּוּד אֵשׁ וַעֲנַן וַיִּהְיֶה אֶת מִצְרָיִם" (לה).

לפי דרך זו אין ענין מיוחד דווקא בשעת חצות, ומנהג אמירת 'שירת הים' בחצות נובע אולי מסיבה טכנית: בדורות האחרונים שעות השינה התאחרו, קימה בחצות הלילה או 'באשמורת הבוקר' (וכן הקפדה על תפילת ותיקין) הפכו לנדירות יותר ויותר. מכיון שמנהג התיקון הוא דווקא אחר חצות^{לו}, ורוב הציבור התקשה להיות ער בשעות אלו, לכן נתהפכו היוצרות: אמירת התיקון נעשתה אמנם לאחר חצות, אולם לפני השינה, ולא לאחריה. ירידת הדורות והעייפות גרמו לכך שמיד בחצות הזדרזו הציבור לומר את התיקון, תוך כדי שהם מקצרים אותו למינימום

שהרי אז היו קוראים החסידים הראשונים את שירת הים. לפי דבריו בחצות הלילה הוא זמן ההתחלה של לימוד ענין הנס, אך אין ענין דווקא בזמן חצות. מסתבר שלדבריו יש להתחיל זאת בחצות מפני שהוא זמן חשוב (ראה בחמדת ימים חלק א לשבת, פרק א, אות סז, שם הביא שבליל שישי יקרא עד חצות בתושב"ע, שהרי אין קוראים מקרא בלילה, אך אחרי חצות ילמד תנ"ך, שהרי מאז מאיר אור קדושת השבת. בחמדת ימים חלק א לשבת פרק ט לליל שבת אות ה' הביא שבליל שבת ישן עד חצות ויקום בחצות וישמש מיטתו. בחמדת ימים חלק ג לחג הסוכות פרק ו להושענא רבה כתב בענין תיקון ליל הושע"ר שעד חצות יקרא בספר דברים, כיון שעיקר הדין הוא בחצות, ואחר חצות יאמר תהילים ותחנונים). ניתן לומר שמנהג אמירת 'שירת הים' בחצות נובע מכך שלפי המקובלים בחצות הלילה עובר עיקרו של הלילה (ראה בהערה לעיל פרק ב, בענין דעת המקובלים לפיה "בחצות הלילה הסתיים עיקרו של הלילה"), אולם נראה יותר שהמנהג נובע ממנהג אמירת ה'תיקון' כפי שנביא בגוף המאמר.

לה). בספר ותתפלל חנה (ח"ב, ירושלים תר"נ, דף צב, ב) כתב ר' פרג' חיים שבקהילתו ובעוד מקומות "קמים באשמורת הבוקר להגות בתורת ה' שירות וכו', ושירת הים אומרים אותה מעומד לצד מזרח, והטעם שהיה הנס על הים, ואמירת השירה באשמורת הבוקר היתה, שהוא זמן רחמים..."

לו). גם מפני שבחצות הלילה מתחילה התנוצצות היום הבא (ראה בסוף ההערה הקודמת, וכן בהערה לעיל פרק ב, בענין דעת המקובלים לפיה "בחצות הלילה הסתיים עיקרו של הלילה"), וגם מפני שלפי המקובלים ישנה חובה של תש"מ בלילה זה (כפי שנביא בפרק הבא) ולפי דבריהם תש"מ ראוי שיהיה דווקא לאחר חצות הלילה. לפי הטעם השני אם אמירת 'שירת הים' תבטל את הציבור מתש"מ הרי שיש לכאורה להקדים את 'שירת הים' או לבטלה.

ומסתפקים באמירת 'שירת הים' בלבד^(ז) [בבן איש חי ובגרי"מ טיקוצ'ינסקי מובא לקרוא בבוקר את 'שירת הים', כמעט ללא תוספת^(ח)]. ייתכן לפי"ז שבתחילה התקשה הציבור לקום בלילה, ולכן הסתפקו באמירת 'שירת הים' בלבד לפני תפילת ותיקין, ולאחר מכן התקשו אף בכך, ולכן הסתפקו ב'שירת הים' בחצות].

לפי השערתנו זאת יוצא שעדיף לקרוא את 'שירת הים' לפני תפילת ותיקין מאשר בחצות^(ט), ולעיל אכן הבאנו שכך אכן נהג האדמו"ר האמרי חיים מויזניץ

(לז). הרב בן ציון מוצפי (בספרו פסח בציון שיצא כעת לאור, עמ' תסט) הביא שלשה מנהגים בענין ה'תיקון': לפי המנהג הראשון הציבור היה ער כל הלילה ואומר תיקון (נראה שמנהג זה מבוסס על החמדת ימים). לפי המנהג השני קמים בחצות ולאחר מכן אומרים תיקון "וקודם עלות השחר פותחים ההיכל וקוראים שירת הים כולם כאחד בשירה ובקול תודה" (נראה שמנהג זה מבוסס על דברי ר"א גלאנטי). המנהג השלישי מחודש, ונוגע מאוד לענייננו: "ויש נוהגים להתאסף כל הקהל בבית הכנסת לאחר סעודת ליל יום טוב ועד חצות הלילה ובחצות הלילה קוראים שירת הים והולכים לביתם" (ולא ראיתי במקורות שציין מקור קדום למנהג זה, אלא רק כתב שכך ראה בעיניו בירושלים, והרי שזו עדות מהדור האחרון). מסתבר מאוד לפי דבריו שמנהג 'שירת הים' התגלגל מתוך מנהג אמירת התיקון. אחר כתיבת המאמר מצאתי שבלוח ההלכות והמנהגים (הרב אליהו זלזניק) לשנת תשע"ב הובא בענין מנהגו של הגרי"מ חרל"פ: "ושמענו שנשאל על זה, למה לא עושה לפני עלות השחר, והשיב: וכי יהיה לי מנין אזי?!". בספר שירת הים (עמ' 266) מובאת עדות של הג"ר סיני אדלר לפיה הגרי"מ חרל"פ הסתכל בשעונו, ולרב אדלר היה ברור שעשה כך כדי לבדוק את שעת חצות בדיוק כדי לומר את השירה. שו"ר שהאדמו"ר מספיקנא שליט"א כתב (הגדה של פסח כמנהג ספיקנא עם ספר מועדי אבי, ירושלים תשס"ח, עמ' שיב): "מנהג אבותינו הקדושים לומר שירת הים בציבור בליל שביעי של פסח, ואומרים אותה אחר חצות הלילה, מהטעם הפשוט שאין לומר מקרא לפני חצות (שער המצות ואתחנן כד), ועוד כדי שיהיה קרוב יותר לזמן המאורע שהיה בסוף הלילה, ככתוב 'ויהי באשמורת הבוקר', ואמרה זקנתי הרבנית שרה שלומצי בת הרה"ק מהרמ"מ מזידיטשוב שמקובל מאבותיה הקדושים שישראל אמרו שירה בשעה חמש לפנות בוקר, ומובן כדי שיוכלו להתפלל תפילת שחרית כדבעי לא רוצים להיות ערים כל הלילה עד אותה שעה, וגם לא לקום מהשינה באמצע הלילה לפני אותה שעה, ולכן אומרים אותה אחר חצות הלילה..." (בענין דבריו על השעה המדויקת של קריעת הים ראה במה שהערנו לעיל על זמן הקריעה).

(ח). בלשון חכמים ח"א סי' נו מובא: "באשמורת הבוקר... קודם עלות השחר נכון לקרות שירת הים בקול נעים מעומד", והוסיף שאחרי השירה יאמר שלשה פסוקים ממנה ('ויסע ויבא ויט' שהם שמות הבורא), ואח"כ יוסיף לימוד קצר ותפילה על עניינם, ע"פ קבלה. הרי שהשמיט את סדרי הלימוד שהיו נהוגים לפניו, והסתפק בלימוד קצר, שעיקרו 'שירת הים'. בלוח לארץ ישראל לגרי"מ טיקוצ'ינסקי מובא (בתוך סוגריים) "יש אומרים בהשכמה את שירת הים שיר היחוד ושיר הכבוד" (יש לבדוק האם הופיע כך כבר מהלוח הראשון שיצא בשנת תרס"ה. ב'לוח ההלכות והמנהגים' לרב אליהו זלזניק לשנת תשע"ח נכתב בטעות שדברי הרב טיקוצ'ינסקי מיוסדים על דברי היסוד ושורש העבודה). בקונטרס גאלי הכהונה לר' שושן כהן (נדפס בסוף ספר ברית כהונה ח"ב, לאביו מוה"ר משה כלפון הכהן, מערכת ש' אות יד):

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קנז

(לוח דבר בעתו, שנת ה'תשע"ח, ליום כא ניסן), ושכעין זה מובא בבן איש חי ובלוח של הגרי"מ טיקוצינסקי.

הצעתנו, לפיה מנהג אמירת 'שירת הים' מבוסס על אמירת ה'תיקון', מסבירה מניין נבע המנהג, ופותרת את השאלה עליה עמדנו בפרק ב': מה הטעם לשיר את השירה דווקא בחצות. באמירת התיקון [לפחות לפי נוסחת החמדת ימים] יש גם מקור קדום יחסית לכך שניתן להודות לה' על קריעת ים סוף, מבלי לחשוש למקורות לפיהם מיתת המצרים מונעת את השירה².

"יש נוהגים לקום באשמורת וקורין שירת הים. יש שהולכים לשפת הים ויש שעולים על גג ביתם שמשם רואים את הים". המחבר חי בשנים תרס"ו-תרס"ז. השווה עוד למקורות העוסקים באמירת 'שירת הים' בשביעי של פסח במהלך היום: במעשה רב לגר"א (אות קצג) מובא שבשביעי של פסח נהגו לומר בשחרית את פסוקי שירת הים "פסוק בפסוק" כל הציבור יחד (וכעין זה בדרכי חיים ושלום, מנהגי ה'מנחת אלעזר' ממונקאטש, אות תריט). בתרומת הדשן סי' כה הביא מנהג לפיו בזמן קריאת התורה היה הקהל קורא עם הש"ץ את פסוקי שירת הים (ועי"ש שכך נהגו גם בפרשת בשלח, ובעשרת הדברות שבפרשת יתרו וכן בחג שבועות), וכעין זה בתקנות בית הכנסת אלט-ניי שול בפראג, שנתקנו על פי המהר"ל מפראג (הובאו בספר אלף כתב, ר"י וייס, ב"ב תשנ"ז, ח"ב, עמ' כט, וראה פתחי תפילה ומועד לרי"י שפיגל, 181 ואילך). ראה גם במאמרו של רי"י סטל (סגולה, טבת תשע"ב, עמ' 4) העוסק במקורות להכללת 'שירת הים' בתפילה, ומציין שם בין היתר (בהערה 20) שייתכן שלמנהג אמירת 'שירת הים' בציבור בשביעי של פסח יש מקור כבר בתרגום המכונה 'תרגום יונתן בן עוזיאל' לדברים טז, ח, שתירגם את 'וביום השביעי עצרת לה' אלהיך' באופן הבא: 'וביום השביעי תהיו נאספים בשירה/בתשבחות/בהלל לפני ה' אלהיכם'. לפי רי"י סטל אם נבאר 'בשירה' הרי מסתבר שהכוונה ל'שירת הים'.

לט). וזאת אפילו אם אמירת השירה בחצות לא תמנע את האדם מלקום לתפילת ותיקין.

מ). ר"א גלאנטי הזכיר שבלילה זה אומרים את 'מדרש ויושע' ובנוסף 'מרננים ברנה של תודה' ואומרים תחנונים וכן מזמור 'בצאת ישראל ממצרים'. בפשטות אין כאן שירה על קריעת הים [מדרש 'ויושע' עוסק בקריעת ים סוף ושירת הים, והוא נדפס בין היתר בתוך אוצר מדרשים (איוזשטיין), ח"א, עמ' 146, ומדרש זה נזכר בר' בחיי שמות יד, י. במדרש זה אין הודאה על נס קריעת הים, ואף אין בו התמקדות במפלת המצרים, אלא יש בו דרשות רבות הקשורות לקריעת הים]. מ' בניהו העלה האפשרות לפיה 'רנה של תורה' הנזכרת בדבריו הם עשר השירות שישנם בתורה, וביניהם שירת הים. לפי השערה זו (שאינה מוכרחת, ובניהו מעלה השערות נוספות) סבר ר"א גלאנטי שאין בעיה באמירת שירת הים בלילה זה. ר"י צמח כתב "לקרות סוד קריעת ים סוף והשירה בזהר", אך נראה שאין כאן קריאה של 'שירת הים' עצמה אלא של דברי הזוהר על הפרשה. החמדת ימים מזכיר לקרוא את השירות שיש בתנ"ך, וביניהם שירת הים. גם בתיקון שמובא בשערי רחמים (משנת ת"ע) נזכרת שירת הים באשמורת הבוקר (אגב, מ' בניהו

פרק ו'

אמירת ה'תיקון' בליל שביעי של פסח, מקורותיו, והבעיות שיש בכך^(מא)

בכתבי האר"י, בייחוד בשער הכוונות, וכך גם בספר סדר היום, בו נזכרים רבים ממנהגי צפת בתקופת האר"י, אין כל הנהגה מיוחדת לליל שביעי של פסח.

לעומתם רבי אברהם גלאנטי, תלמיד הרמ"ק, מציין (במנהגי ארץ ישראל, הובא במבוא לראשית חכמה עמ' 52) כי בארץ ישראל היה מנהג מיוחד בלילה זה: "ליל שביעי של פסח עומדים בחצות הלילה וקורים עד קריעת ים סוף שב' מדרש ויושע', ומרננים ברינה של תודה עד הבוקר ואומרים בקשות, ובסיום הבקשות עומדים על רגליהם ואומרים בקול נעים מזמור 'בצאת ישראל ממצרים'...". לא

טוען שלפי סדר הקריאה הנזכר שם, שהוא קצר, נראה שמדובר על סדר קריאה שלא כלל את מחציתו הראשונה של הלילה. בניהו טוען בנוסף שמחברו של השערי רחמים היה שבתאי, וגולדהבר פירט את הראיות לכך). סדר זה שבשערי רחמים הונהג משנת ת"פ אצל ר' ישעיה רומאנין, מבכירי תלמידי הרמח"ל. בתיקון שנדפס באמשטרדם תפ"ה מופיעים עשרת השירות ובכללם שירת הים, וכך גם בתיקון שנדפס בונציה ה'ת"ח (והוא דומה לשערי רחמים). על השתלשלות המנהג בהמשך השנים ראה במאמרו של מ' בניהו ('קרית ספר' נב, ד). אם כן, המקור המפורש הראשון לקריאת 'שירת הים' בתוך ה'תיקון' הוא בחמדת ימים, או בתיקונים שונות שנפוצו בשנים ת"ע-תפ"ה. השאלה האם החמדת ימים קדם להם או לא תלויה במחלוקת הגדולה על זהות מחברו של החמדת ימים (מחלוקת עליה נעמוד בפרק הבא). אלו שסוברים שהחמדת ימים קדם להם, ושמחברו היה שבתאי, יוכלו לטעון (אף שאין הכרח בכך) שה'תיקונים' נגזרו אחרי החמדת ימים, ושהמקורות הקדומים (ר"י צמח ור"א גלאנטי) נמנעו במכוון מלשזור את 'שירת הים' בלילה זה. בפרק הבא נראה כי בכתבי האר"י הקדוש ומהרח"ו לא נזכר סדר לימוד ללילה זה, וכך גם בספר סדר היום ובספרים נוספים. ייתכן לשער שהם חששו למקורות המתנגדים לשירה על קריעת הים, אולם כל הכרח או סיבה לומר כך. נציין כי בהקדמה לסדר קריאת ותיקון ללילי חג שבועות והושענא רבה שנדפס בונציה שנת ה'ת"ח (הספר נדפס ע"י בני משפחת קונסיליו מהעיר וירונא, לאחר שנלקט על ידי רב העיר ר' מנחם נוויירה. ההקדמה נכתבה כנראה ע"י ר' מנחם, כפי שהעיר מ' בניהו במאמרו בקרית ספר נב, ד) מזכיר הכותב את ההתלבטות האם ראוי לתקן סדר לימוד ושירה בלילה זה, שהרי הקב"ה אמר "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?!", והכותב מציין שמחמת כך תיקון סדר זה "היה אין ולא ורפיא בדינו", אלא שלבסוף הוכרע כי יש לחלק בין הנקמה באויבים, שעליה אין לשיר, לבין גס ההצלה של עמ"י שעליו יש לשבח ולהודות.

מא). המקורות בעניין זה נאספו במאמרו המקיף של מאיר בניהו (קרית ספר נב, ד, 818 ואילך), עליו נתווסף מעט במאמרו של הרב יחיאל גולדהבר (דאצ"ה, גליון 88). בניהו האריך בדבריו, והביא בין היתר את כל הדפוסים של 'תיקון ליל שביעי של פסח', ובחן האם הם מבוססים על החמדת ימים. כאן הבאנו רק את החלקים במאמרו שנוגעים לנידון שלנו. אין בדברי בפרק זה כל חידוש, אא"כ הדבר צויין במפורש.

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קנט

מדובר בלימוד במשך כל הלילה, כפי שהוא מציין שעושים בהושענא רבא בשבועות וביום כיפור, אלא בקימה בשעת חצות^(מב).

בדור שאחריו נזכר מנהג דומה אצל ר"י צמח הכותב בספרו נגיד ומצוה (סוף עניני הפסח): "צמח: טוב לקום [לפחות] קודם אשמורת הבוקר לקרות סוד קריעת ים סוף והשירה בזוהר"^(מג). מצאתי שבסידור האר"י לר' שבתי הביא את המנהג בשם מהר"א פאנצ'ירו, במילים זהות כמעט לגמרי לדברי ר"י צמח^(מד).

לפי המקורות הללו בליל שביעי של פסח הולכים לישון, אלא שקמים בחצות או "קודם אשמורת הבוקר" וקוראים בזוהר.

לעומת זאת בספר חמדת ימים נתחדש סדר שלם לליל שביעי של פסח, הכולל לימוד במשך הלילה כולו (בחציו הראשון יעסוק האדם בתנ"ך ובזוהר בעניני הגאולה והמשיח^(מה)), ובחציו השני יעסוק בענין קריעת הים, ובין היתר יקרא את שירת הים).

(מב). מ' בניהו מביא שכך היה המנהג בג'רבא, כמצוין בספר פרח שושן לר' שושן הכהן. (מג). ר"י צמח אף מביא: "שמעתי משם הר"ח ז"ל (=מהרח"ו) שהיה אומר כי בלילות הללו, כמו שביעי של פסח וליל שבועות וליל הושענא רבא, מצוה לפרש ולגלות עומק החכמה, לפי שבאלו הימים הזמן גרמא והוא זמן מוכן לסודות וראוי לפרשם אז" (נגיד ומצוה, לחג שבועות). כפי שראינו לעיל כמה מפרשני המקרא סברו שים סוף נבקע קודם אשמורת הבוקר, ולענ"ד ניתן לקשר זאת לדברי ר"י צמח [אף שר"י צמח כתב "לפחות (!) קודם אשמורת הבוקר" ומשמע שעדיף שהקריאה תיעשה מוקדם יותר, מ"מ בהמשך המאמר נראה שכוונתו היא לאחר חצות. זאת ועוד: במקומות אחרים הושמטה תיבת 'לפחות' (בהגהות ר"י צמח שנדפסו בספר פרי עץ חיים שערך תלמידו ר"מ פאפירש, שער כא, סוף פרק ח, במהדורת דובראוונא, וכן במהד' י-ם תשמ"ח)]. בפרק הקודם הצענו שמכיון ש'באשמורת הבוקר' המס' ה' את מחנה מצרים, לכן שירת הים נערכה בשעה זאת. מעתה, גם אם גורסים את תיבת 'לפחות', הרי שמדובר על קריאה שאורכת זמן, ומסתיימת ככל הנראה בבוקר, ולכן היא מתרחשת גם באשמורת הבוקר. נעיר כי בכמה ספרים שנדפסו בימינו נזכרים דברי ר"י צמח כאילו הם מובאים בפרע"ח (וכך גם כתב בכה"ח), ולא דקדקו לציין שהוא בהגהת ר"י צמח על הפרע"ח.

(מד). וז"ל בדבריו שבסוף 'סדר הגדה' של פסח: "בליל ז' מותר לשמש. ליל שביעי דפסח נהגו לקרות קודם אור הבוקר בזוהר סוד קריעת ים סוף והשירה. מהר"א פאנצ'ירו", והוא נוסח כמעט זהה לדברי ר"י צמח, וצ"ע בזה [עוד ראיתי ב'ספר הכוונות בעריכת רבי אפרים פאנצ'ירי מכתבתו הראשונה של רח"ו, והוא כת"י שמופיע במאגר אוצר החכמה, שם נכתב בעמ' 283: "ז' של פסח... הוא י"ט (=יום טוב) ומועד גמור, ולכן יש זיווג ביום זה"]. הרב גולדהבר לא התייחס לכך, משום מה, והביא רק את דבריו ב'סדר שכיבה' שאחרי תפילת ערבית, חלק 'מצות פריה ורביה', שם כתב שלא לשמש בליל שש"פ, כדברי ה'אור צדיקים' שנביא להלן.

(מה). קריעת הים היא סיום יציאת מצרים, ולכן יש ליום זה קשר לגאולה. ניתן לענ"ד להוסיף שבכלבו (סי' נב) כתב: "נהגו בשביעי של פסח ובראשון של עצרת לתרגם הפרשה כולה כדי להבין לנשים ולעמי

הדרכתו של החמדת ימים עומדת בסתירה למובא בשער הכוונות (פסח, דרוש יד) לפיהם יש חובה של תשה"מ בלילה זה^מ. אלא שדברי שער הכוונות אינם מוסכמים, שהרי מהר"מ פאפירש (תלמידו של ר"י צמח) מביא בשם האר"י שאין לשמש מיטתו בלילה זה (אור צדיקים, סי' כז סעיף יא).

כמה מגדולי ישראל בדורות מאוחרים יותר כתבו שההנהגה הנכונה היא כדברי שער הכוונות (בא"ח, משנ"ב, ועוד). יש מגדולי ישראל שכתבו שסדר ה'תיקון' יעשה קרוב לשחר, כדברי ר"י צמח (מנהגי בית אל לגר"א מני, כה"ח, ועוד), וכמה מהם אף כתבו במפורש שאין לנהוג כסדר התיקון של החמדת ימים משום שבכך האדם נמנע מתשמיש המטה (ר"א פאפו, ר"ח פלאג'י)^מ. לענ"ד נראה שרבים מבין גדולי

הארץ הניסים והנפלאות ולשכך אונם ויתנו לשם שבח והודאה על כך, כי באותו הזמן שנקבע המנהג היו מדברים הכל בלשון ארמית. ובזמן הזה לא זו המנהג ממקומו אבל הוסיפו עליו לדרוש עשרת הדברות בלע"ז וכן בשביעי של פסח מ'ויושע' עד סוף השירה, ומספרים נפלאות שעשה לנו השם ולאבותינו בלשון שיבינו הכל, וגם דורשים מה שעתיד הקב"ה לעשות כשיצאנו מן הגלות, וכמו שאמרו חז"ל בניסן נגאלו ובניסן עתידין להיגאל, ושעתיד להחיות המתים לימות המשיח, לחזק לב מי שאינו יודע בענין הגואל ותחיית המתים, והוא ענין דתקנה שתקן משה להיות דורשים בהלכות הפסח בפסח וכן בכל המועדות (וראה מחזור גולדשמידט-פרנקל לחג הפסח עמ' כ'). הגר"מ מאוזו שליט"א כתב (בסוף תיקון לשביעי של פסח, ובהקדמה ל'תיקון' שבתוך מחזור איש מצליח לפסח, וביתר קיצור בירחון אור תורה, ניסן, ה'תשמ"ט, סי' ק"ב): "ידוע שלימוד זה אין לו יסוד בדברי הוזהר והאר"י ז"ל, אלא מקורו בספר חמדת ימים שיצאו עליו עוררין... נכון שלא לבטל לימוד זה לגמרי, כי יש בו כיסופים עזים לגאולה שלא נתיימש ממנה ח"ו בראותנו שעבר חג הפסח ועדיין לא בא גואל" (ראה גם זכר דוד לר' דוד מודינא, ח"ג, פרק לב).

מו). וגם ר"י צמח (בנגיד ומצוה, חלק 'זמנים שמותר הזיווג', ושוב בחלק 'פסח') כתב שמותר לשמש מיטתו בליל שביעי של פסח (ובאופן מוזר הנהגה זו הובאה גם בחמדת ימים, כפי שציין מ' בניהו). יש להעיר לענ"ד שלכאורה דברי ר"א גלאנטי, הכותב לקום בחצות (ולא 'באשמורת הבוקר'), אף היא אינה תואמת לדברי 'שער הכוונות', שהרי המקובלים כתבו לשמש אחר חצות דווקא, גם ביו"ט (פרי עץ חיים שער ק"ש סוד הזיווג פרק יא דף פ ע"ג), ואם כן כיצד יקום בחצות לשורר, כשיטת מהר"א גלאנטי? ייתכן לומר שכוונת ר"א גלאנטי היא שיקום בחצות וישמש (ויטבול) ואז ילך לביהכ"נ [יש לשים לב שכל המתנגדים ל'תיקון' של החמדת ימים (אותם נביא בהמשך) הביאו שיש לקום באשמורת הבוקר, ולא מצאתי מי שיכתוב כדעת ר"א גלאנטי. ייתכן לומר שהם לא כתבו לקום בחצות מפני שחששו שגם מנהג זה יביא לביטול תשמיש המיטה. מסתבר יותר שהם לא הביאו את דברי ר"א גלאנטי משום שהכירו את דברי ר"י צמח].

מו). החיד"א התעלם בכל ספריו ממנהג עריכת ה'תיקון' המובא בחמדת ימים (וביומן הנהגותיו כתב בשנת תקמ"ח שקרא את שירת הים בעמוד השחר), ובספרו מורה באצבע (סי' ז, ריח, הביאו גם כה"ח או"ח תצ, אות סא) כתב: "אור שביעי של פסח לפי כתבי רבנו האר"י האמיתיים יש חיוב גדול בזיווג"

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קטא

ישראל אלו סברו שהספר חמדת ימים הוא ספר בעייתי, דבר שכידוע נתון במחלוקת גדולה^{מח}.

למרות זאת בקהילות רבות נהגו להיות ערים כל הלילה ולומר את סדר התיקון שנוסד על פי החמדת ימים (או סדרים דומים): מנהג זה התפשט מאוד בקהילות המזרח (משנת ת"ע ואילך, לפחות, ראה באורך במאמרו של מ' בניהו), וכך נהגו בכמה מחצרות החסידים (נאספו אצל י' מונשדיין באוצר מנהגי חב"ד, ירושלים, תשנ"ו, שביעי של

(ובניהו סבר שכנראה בא להוציא מדעת המהר"ם פאפירש), וכן דעת עוד אחרונים שיש חיוב תשה"מ בלילה זה (כך מצאתי במג"א רמ, סק"ג, ובאה"ט ומשנ"ב שם; בן איש חי וירא כג; כה"ח תצ, סא; שלחן הטהור; טהרת בת ישראל לרב קלמן כהנא; דרכי טהרה לגר"מ אליהו; נטעי גבריאל פסח ח"ג, ועוד. לעומתם הביא בא"ר רמ, א, שבעולת תמיד סק"ד כתב בשם חכמי האמת שלילה זה אסור בתשה"מ). ר"א פאפו כתב (בחסד לאלפים, סי' רמא, ג) שלא טוב המנהג לקבוע מדרש כל הלילה שהרי מבטלים בזה את ישראל מפריה ורביה שהיא חיוב על פי סוד בלילה זה, וכ"כ הר"ח פלאגי במועד לכל חי סי' ד סעיף לח, והוסיף הרח"פ שמ"מ טוב לקום באשמורת "כדי לומר השירות, עלית על כולנה אחרון חביב שירת הים לאומרה בקול נעים ובכוונה גדולה ובציבור ויחשב כאילו עבר בים ביום ההוא". במנהגי 'בית אל' (אשר רשם הגר"א מני) מובא שקמו באשמורת הבוקר "ואמרו עשר שירות ואת שירת הים אמרו בעמידה", וכן בבא"ח (לשון חכמים, ח"א, סי' נו "לימוד לאשמורת הבוקר בליל ז' של פסח", אך ראה בספרו של הבא"ח אמרי בינה-חקרי לב ירושלים, תשלג, ריש סימן טז, שם כתב שואל השאלה "בשנה זו בליל שביעי של פסח עלה בלבי ללימוד בלימוד אשר הובא בספר קריאי מועד המתקן ללילה זה... לא הורגלנו בלימוד זה בשנים שעברו", ומשמע שלא היתה לו התנגדות עקרונית ללימוד התיקון. אלא שאין זו ראייה, שהרי היא לשון השואל בלבד, ובנוסף ייתכן שרק תוכן המאמרים שלמד היו כחמדת ימים אך זמן אמירתם היה רק אחרי חצות הלילה), וכעין זה בכה"ח (או"ח תצ, אות סב). על הגאון הרב מרדכי אליהו זצ"ל מובא שמנהגו היה להגיע לביהכ"נ לפני עלוה"ש לסדר הלימוד (באור פניך, מאת רבי חיים בן שושן, בית אל תשע"ב, עמ' 264), וכידוע מנהגיו היו ע"פ הבא"ח, וכן התנגד לחמדת ימים [אגב, בלוח דינים ומנהגים אהבת שלום לשנת תשע"ח, לשביעי של פסח, הביאו את דברי הנגיד ומצוה, ושככה"ח הוסיף לומר שירת הים באשמורת הבוקר, והוסיפו "וכ"כ במחזור בית הבחירה לר"א חמוי ז"ל: ובאשמורת קמים וקורין בפרשת בשלח והשירה מעומד כלפי מזרח עד כי אני ה' רופאך, ע"ש", והקורא טועה לחשוב שאף הוא התנגד לדברי החמדת ימים, אולם המעיין בתוך המחזור יראה שהוא מביא את דברי החמדת ימים, אלא שבלוח אהבת שלום קיצצו דבריו כיון שפסעו בעקבות אלו שהתנגדו לחמדת ימים].

מח). נעתיק בקצרה מהמובא בספרנו אשי המועדים לטו בשבט (לא נדפס): "יש אומרים שהמחבר חי בשנים ש"ל-ת"ל, והאריך שנים ביותר, ומחברו היה ר' בנימין הלוי, שהיה תלמידו של ר' חייא תלמידו של מהרח"ו. יש אומרים שחובר בשנת ת"ל לערך, ומחברו היה נתן העזתי שר"י, שהיה אז כבן 25. יש אומרים שחובר בשנים תע"ב-ת"פ לערך ומחברו הוא מהרי"י אלגזי או אדם אחר (שבתאי ככל הנראה) ששמו לא ידוע. הספר נדפס לראשונה בשנת תצ"א... ראה בשבחו של הספר באוצר חמדת ימים, מאת

פסח עמ' ריד, ובנטעי גבריאל פסח ח"ג, טו, ה, הביא שכן נהגו בצ'רנוביל, ויז'ניץ, לעלוב, חב"ד). לעומת זאת באשכנז ופולין התיקון של החמדת ימים לא התפשט כל כך^{מט}.

שני הכיוונים שהצגנו בנוגע לאמירת ה'תיקון' רלוונטיים גם לגבי מנהג 'שירת הים', שהרי גם מנהג זה עלול לפגוע בחובת תשה"מ. משום כך ראוי להתייעץ עם ת"ח האם לאמץ את המנהג, ולבחון באיזו שעה ראוי לומר את השירה. ייתכן

דוד שלמה קוסובסקי שחור, בני ברק תשס"ט, וכן בחמדת ימים, מהדורת מכון חמדת ימים, בני ברק תשע"א, בהקדמתם הארוכה, שם פסעו בעקבות החוקר יערי וסברו שחיברו ר' בנימין הלוי לעומת זה כתבו היעב"ץ והרב פתיה שלדעתם מחברו הוא נתן העזתי שר"י, וכך סבר החוקר ג' שלום. ראה עוד בקונטרס אר"ש חמדה (בני ברק, תש"ע), שפסע בעקבות החוקר מ' בניהו וכתב שחיברו אחד ממאמיני ש"צ שנים רבות אח"כ (לדעת החוקרים תשבי ובניהו המחבר הוא הגאון רי"י אלגוזי, ובימינו הביאו ראיות לכך הרב תפילינסקי, שכמה מדבריו הובאו אצל הרב גולדהבר במאמרו שפורסם בדאצ'ה, וכן אצל הרב סטל במאמרו שפורסם בהמעין טבת תש"ע). בספרנו שם הארכנו רבות בענין זה.

נראה שפעמים רבות היחס לתיקון לשביעי של פסח קשור ליחס העקרוני אל החמדת ימים, שכן בספרנו שם הבאנו ש"היעב"ץ סבר שהחמדת ימים הוא ספר שבתאי "מלא תועבות ונאצות" שחובר ע"י נתן העזתי (חי בשנים ת"ד-ת"מ, בשנת תכ"ד החל בנבואותיו) שפיוטים ממנו מצוטטים בסוף הספר, ובחיד"א לא הזכיר את שם הספר אף שהביא מדבריו (גולדהבר ציין שזאת למרות שמדפיס הספר הוא מהרי"י אלגאזי, רבו של החיד"א ואביו של חבירו מהרי"ט אלגאזי) ור"ח פלאג'י כתב שהחיד"א חיבר תפילות כדי שלא ישתמשו בתפילותיו של החמדת ימים, ולדעת ר' חיים פלאג'י מחבר החמדת ימים הוא אכן נתן העזתי אלא שהגר"ח פלאג'י מתייחס אליו בכבוד וכותב שאין לדבר בו סרה... יש נוהגים למעשה עד היום שלא להחזיק את הספר בביתם, וכך נהג הגר"מ אליהו... לדעת ה'אוצר חמדת ימים' ... החיד"א הביא ממנו רבות (אמנם לא זכר את שמו, וכנראה לא רצה לעורר מחלוקת ולכן השמיט שמו). לעומתו בקונטרס אר"ש חמדה כתב שהחיד"א השמיטו ודאג שלא יאמרו תפילותיו, וכשהזכירו היה זה בתוך ציטוטים שהביא מספרים אחרים, וגם אז שינה כדי שראשי התיבות יהיו קשים לקריאה... בין גדולי ישראל שעיינו בדברי החמדת ימים וציטטו מהם, ואף ציינו במפורש את שם הספר חמדת ימים, יש להזכיר את היסוד ושורש העבודה שכתב "ראשון לכל ספרי מוסר תלמדו ספר חמדת הימים", וכך גם ר"ח פלאג'י... אמת ליעקב לר' יעקב שאלתיאל ניניו... בן איש חי [ראה בהקדמת הרב צוריאלי לחמדת ימים מהד' ב"ב תשס"ד, וראה מה שהשיב שם על טענת הגר"מ אליהו והגר"מ הלל, שהבא"ח חיבר את הלשון חכמים כדי שימנעו מלהשתמש בתפילות החמדת ימים]... ר' אליהו מני, כה"ח... ר' סלמן מוצפי ובנו הרב בנציון מוצפי, עד כאן. מדברינו במאמר זה נראה שישנה התאמה חזקה למדי בין היחס העקרוני לחמדת ימים ובין היחס לתיקון לשביעי של פסח, שהרי כפי שראינו היעב"ץ והחיד"א לא מזכירים מאומה על התיקון לשביעי של פסח, והגר"ח פלאג'י מתייחס אליו באופן מסויג, והגר"מ אליהו לא נהג בו, ולעומתם היסוד ושורש העבודה הביאו בספרו, וכך גם הרב מוצפי. נזכיר כי בסוף הפרק הקודם הבאנו (בהערה) שדברי החמדת ימים הובאו גם ב'תיקונים' שונים שנפוצו בשנים ת"ע-תפ"ה. אלו

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קסג

שראוי לסיים את השירה (כמו גם את התיקון) מעט לפני חצות, כדי שהמתפללים ישובו לביתם בחצות, ויקיימו את חובתם, וכך גם יוכלו לקום למחרת בזמן¹.

סיכום

בעדות רבות מנהג 'שירת הים' בחצות אינו מצוי. נראה שהוא מנהג חדש, שהתגלגל בעקבות הקושי לומר את ה'שירה' בזמן ובאופן המקורי - בסיום

שנוקטים שהחמדת ימים חובר רק בשנים תע"ב-ת"פ ינקטו שקונטרסים אלו קדמו לספרו, ולא להיפך. בהקשר לכך ראה מה שכתבנו בספרנו אשי המועדים טו בשבט בענין קונטרס פרי עץ הדר לט"ו בשבט [שמקורו בחמדת ימים], דברים שניתן להשליך גם לגבי היחס לתיקון לליל שביעי של פסח: "לפי היעב"ץ וסיעתו הקונטרס פרי עץ הדר לט"ו בשבט חובר ע"י נתן העזתי (בשנת ת"ל לערך), שהיה בן העדה הספרדית. לפי סברה זאת קריאת הקונטרס בט"ו בשבט אינה אידאלית, אף שמסתבר שרוב הדברים שהובאו בו אינם בעיתיים. ברור שיש להימנע מקריאת המשפטים שנחשדו בשבתאות כמו כוונת 'שורש בן ישי חי' בסיום הקונטרס. לפי דרכו של האר"ש חמדה נראה לענ"ד שהחמדת ימים הניח בכליו, כדרכו, קונטרס שחובר ע"י אדם צדיק. לפי דרך זו אין בעיה בקריאת הקונטרס, אך מ"מ יש לגרוע את המשפטים שנחשדו בשבתאות. לפי דעת אוצר חמדת ימים חובר הפרי עץ הדר (בין השנים שט"ט-ת"ל) ע"י החמדת ימים שהיה חכם ספרדי צדיק, והוא ר' בנימין הלוי".

(ט). סדר ה'תיקון' נהג אצל ה"מדקדקים במצוות" בפרנקפורט, כמובא במנהגי פרנקפורט, אך המנהג לא נזכר במנהגי וורמייזא ובמנהגי פיורדא ובמנהגי אמשטרדם. ביסוד ושורש העבודה (שער ט סוף פרק ט) העתיק את דברי החמדת ימים, אך סדר זה אינו מופיע בסידור היעב"ץ, אע"פ שהיעב"ץ הביא תמיד את מנהגי המקובלים, כולל מנהגים אותם ביקר. היו ת"ח שטעו וכתבו שסידור היעב"ץ מזכיר את התיקון, אך באמת אין זה אלא הוספה בסידורו שנעשתה ע"י המו"ל. על פי הרב גולדהבר. נעיר כי הרב בן ציון מוצפי (בספרו פסח בציון, שיצא כעת לאור, עמ' תסט) כתב: "ליל שביעי של פסח נהגו ישראל קדושים ללמוד התיקון המתוקן בסדר 'קריאי מועד', ומנהג זה יסודתו בהררי קודש מלפני כחמש מאות שנה ומעלה, ונזכר בכמה ספרים קדומים, וכן היה המנהג בירושלים ת"ו, ולא כפי שפקפקו בו איזה עורכי ספרים. יש נהגו להיות ערים כל הלילה ולעסוק בתורה, ויש נוהגים להתאסף כל הקהל בבית הכנסת לאחר סעודת ליל יום טוב ועד חצות הלילה ובחצות הלילה קוראים שירת הים והולכים לביתם, ויש הנוהגים לקום בחצות ולבוא לבית הכנסת ולקרוא סדר הלימוד עם עשר השירות וקודם עלות השחר פותחים ההיכל וקוראים שירת הים כולם כאחד בשירה ובקול תודה. והמדקדקים נוהגים לדלג נוסח התפילה הנזכרת בתיקון". אינני יודע מיהם "עורכי הספרים" כלפיהם יוצא הרב מוצפי, ולפי המובא לעיל ההתנגדות היא רק להישארות ערים במשך הלילה כולו (או התנגדות לספר חמדת ימים), והתנגדות זו אינה של "עורכי ספרים" בלבד, ואין מקורות קדומים "מלפני כחמש מאות שנה" העומדים כנגדה. ייתכן שהיו מי שיצאו נגד ה'תיקון', משום שמקורו בחמדת ימים, ולא חילקו בין ההתנגדות לנוסח החמדת ימים לבין עצם אמירת התיקון, שיסודותיו מצויים כבר "לפני כחמש מאות שנה".

ה'תיקון', באשמורת הבוקר. מכך עולה לכאורה שניתן לומר את השירה גם לאחר חצות, במהלך הלילה. כמו כן נראה שמי שמתקשה לומר את ה'תיקון' במהלך הלילה אך יכול לפחות לקום מוקדם - מוטב לו שיאמר את השירה באשמורת הבוקר במקום בחצות.

לצד הייתרונות הגדולים שיש במנהג הרי שיש גם כמה התלבטויות בכך, ומשום כך ראוי להתייעץ עם תלמידי חכמים לפני שמאמצים אותו בקהילה שלא נהגה בו בעבר.

כמה התלבטויות יש בנושא, בנוסף לבעיות של ביטול תורה וביטול קריאת שמע בזמנה: האחת - לדעת רוב ככל המפרשים קריעת הים לא אירעה בחצות (ובוודאי ששירת הים לא הושרה בחצות), ולכן לכאורה אין טעם לומר את השירה דוקא בחצות (אמנם שהצענו שיטה מחודשת לפיה אכן הים נקרע בחצות, ומצאנו שכן סבר גם אביו של הפנים יפות). השניה - התורה העלימה את היום והשעה בה אירעה קריעת הים, ויש שרצו לומר שהוא משום שאין לשורר על מיתת הרשעים. הבאנו את המקורות הנוקטים שאין לשורר על מיתת הרשעים, ואת הדיונים לכאן ולכאן. בעיה זו אינה קשה, שהרי מצאנו חילוקי דעות רבים בנושא, וכמו כן מצאנו מנהגים ותיקים יותר המדגישים את שירת הים ביום שש"פ (בתפילה, בקריאת התורה, ב'תיקון' הנערך בלילה, וכו'). הבעיה השלישית, והקשה מכולם, היא ביטול תש"מ, נושא אליו

ג. ייתכן שזהו הטעם לדברי הגר"מ מאזוז שליט"א בענין התיקון (בסוף תיקון לשביעי של פסח, ובהקדמה ל'תיקון' שבתוך מחזור איש מצליח לפסח, וביתר קיצור בירחון אור תורה, ניסן, ה'תשמ"ט, סי' ק"ב): "ידוע שלימוד זה אין לו יסוד בדברי הוזהר והאר"י ז"ל, אלא מקורו בספר "חמדת ימים" שיצאו עליו עוררין, ונפקי עליה זיקוקין באתרא דעסיקין, כנודע. מיהו חזינא למר זקני ואבא מארי הגאון זצ"ל שהיו לומדים בבית קצת בליל שביעי של פסח פסוקי תנ"ך מספר "קריאי מועד" (שנוסד ע"פ החמדת ימים - ש.י.), ולא היו מתאחרים עד חצות, וכל שכן שלא היו ערים כל הלילה כמו בליל שבועות והושענא רבה. ופה בארץ ישראל נהגנו בלי נדר ללמד בבית הכנסת כמה שעות, ומחלקים את הלימוד בתהלים ובזוהר למספר אנשים, וגומרים שירת הים סמוך לחצות והולכים לישון. וכן נכון שלא לבטל לימוד זה לגמרי, כי יש בו כיסופים עזים לגאולה שלא נתייאש ממנה ח"ו בראותנו שעבר חג הפסח ועדיין לא בא גואל...". וכו', עי"ש.

בספר נטעי גבריאל כתב שלמנהג מרוקו מסיימים את אמירת התיקון לפני חצות (נטעי גבריאל, פסח ח"ג טו, סוף הערה ו, וכן ראיתי בספר עלי הדס, מנהגי תוניס, מאת הרב דוד סטבון יב, לו, ע"פ דברי הגר"מ מאזוז, וכן ראיתי בספר עטרת אבות, מנהגי מרוקו, לרב משה סויסה ח"ב, כב, סט, וראה במקורותיו שם, ונראה שכל המקורות בנויים על יסוד דברי הגר"מ מאזוז, ולפי"ז הוא מנהג מאוחר).

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח קסה

התייחסו האחרונים בקשר למנהג ה'תיקון': ר"י צמח ועוד הזכירו 'תיקון' שנערך בחציו השני של הלילה, אך החמדת ימים הזכיר להישאר ערים במשך הלילה כולו, והדבר גרר התנגדות מצד כמה חכמים, הן מצד שיש בכך ביטול תשה"מ, והן מפני התנגדותם הכללית לחמדת ימים.

לכאורה הפתרון הנוח ביותר הוא לקרוא את 'שירת הים' לפני חצות, אלא שיש מקום לדון האם הדבר ראוי לפי דברי המקובלים. הרב מאזוז העיד כי אביו נהג לומר תיקון ושירת הים לפני חצות הלילה ולעומת זאת נראה שהגרי"מ חרל"פ הקפיד להמתין דווקא עד לחצות.

גם מי שיכריע, בהמלצת רבותיו, להימנע מאמירת 'שירת הים' בחצות, הרי שראוי לו להודות ביום זה להשי"ת שגאלנו מיד צר, ולחזק את האמונה בגאולתינו, ודרכים רבות יש לבטא זאת: על ידי אמירת שירת הים בתפילה בצורה מיוחדת (כמנהג הגר"א), וכן על ידי אמירת התיקון לקראת השחר (כמנהג המקובלים הקדמון), וכן על ידי כוונה מיוחדת בפסוקי הנס הנזכרים בתפילה (כדברי יסוד ושורש העבודה), וכו'.

נחתום בדברי הכלבו (סי' נב): "נהגו בשביעי של פסח... לדרוש... מ'ויושע' עד סוף השירה, ומספרים נפלאות שעשה לנו השם ולאבותינו בלשון שיבינו הכל, וגם דורשים מה שעתידי הקב"ה לעשות כשיוציאנו מן הגלות, וכמו שאמרו חז"ל 'בניסן נגאלו ובניסן עתידין להיגאל', ושעתידי להחיות המתים לימות המשיח, לחזק לב מי שאינו יודע בענין הגואל ותחיית המתים".

הרב אוריאל בנר

האם יש חובה לשתות יין בכל יום מימי הרגל?

כתב הרמב"ם (הלכות יום טוב פרק ו' ה"ז, י"ח): "שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו שנאמר ושמחת בחגך וגו', אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים כמו שאנו מבארין בהלכות חגיגה יש בכלל אותה שמחה לשמחה הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד כראוי לו. כיצד הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות, והנשים קונה להן בגדים ותכשיטין נאים כפי ממונו, והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין".

מצוות שמחה כוללת ארבעה אופנים: בשר, יין, קליות ואגוזים, בגדים ותכשיטין. ונשאלת השאלה: האם חייבים לעשות את המעשה הקשור לכך (נתינה, אכילה) בכל יום מימי החגים, או שמא מספיקה פעם אחת בתחילת החג? הנה לגבי בגדים ותכשיטין נראה לכאורה שמספיקה פעם אחת, מכיון שאפשר להנות מהן כמה פעמים. ואילו לגבי קליות ואגוזים נראה שלא מספיקה נתינה אחת. ומה באשר לבשר ויין?

א). על מש"כ בבגדים שמספיק קניה אחת, כתב הרב מרדכי גרוס (תל תלפיות ס"ו) לדון בזה לאור דברי שבט הלוי, שכתב (חלק ח סימן קכד): "אשר נשאל בהבואר סי' תקכ"ט שמשמחים להנשים ביום טוב בבגדים ותכשיטים, מה הדין אם אפשר לקיים שמחה ע"י נתינת פרחים לאשתו וכן פעם אמרה אשה שיותר תשמח במכשיר אלקטרי לצרכי הבית מבגד ותכשיט, אם יוצאים גם בזה מצות שמחה, וכן מה הדין כשקטן אומר שיותר ישמח בספרי קודש מקליות ואגוזים" ואחר שהביא את לשונם של מספר ראשונים סיכם: "והנה הצד השווה מהנ"ל דכל תוספת שמחה שבאה מחמת חדות היום היא בגדר שמחת יום טוב וחלק מהמצוה, א"כ פרחים לכב' יום טוב יתכן שהם בגדר זה, וכן בגדים וכו"ג או רקידה או טיול לכב' השמחה של היום שגורם הרחבת הדעת, אבל נתינת ספר שגורם אמנם חדות ושמחה אבל אינו קשור עם שמחת היום דוקא, וכן מכשיר אלקטרי של שיחת נשים בעלמא שאינו פוטר מיסודי שמחה של היום כגון בגדים ומיני מתיקה וכהאי גונא".

ולפי זה כתב הרב גרוס: "בפשוטו אפשר לשמח את האשה בכל דבר ששמחין בו, אבל בשבט הלוי כתב שכל תוספת שמחה שבאה מחדות היום מקיים שמחה.. אבל מכשיר חשמלי דלא שייכא ליו"ט לא מקיים בזה... והנה חיוב שמחה הוא בכל ימי הרגל... וע"כ אם קנה לה בגד ולבשתו ביום הראשון ואינה יכולה ללבושו יותר ימים, לדעת שבט הלוי הנ"ל שאין השמחה ע"י שקבלה את המתנה אלא ע"י השתמשות הדבר, חייב בדברים אחרים וצ"ע".

האוצר ♦ גיליון י"ד

לגבי שאלת הבשר יש לשים לב שבזמן הבית קיום המצווה הוא בבשר שלמים, ואילו כשבית המקדש אינו קיים, לא ברור האם ישנה חובה לאכול בשר, וכפי שמתבאר בהערה². בירורנו אודות מספר הפעמים שיש לאכול בשר, עשוי א"כ להיות בעל משמעות כפולה. אם נאמר שכיום אין חובה לאכול, ישמש הבירור בעיקר כסיוע לבחינת דין היין, ואם נאמר שישנה חובה גם היום, תהיה לו משמעות כשלעצמה.

אמנם כתב לישב: "וי"ל ע"פ המבואר בביצה דף ט"ו ע"א כל שנאותין בו בחול משלחין אותו ביו"ט. שכל שהוא מתוקן כל צורכו וראוי לשימוש בחול, אפילו שאינו ראוי ביו"ט דיש בזה שמחה, אבל אם לא מתוקן כל צורכו כגון אפילו בד יקר לתפור בו בגד לא יצא בזה ידי חובת שמחה" [אגב, בחשוקי חמד, שבועות, מ"ו, ע"ב מצא בדברי שבט הלוי גם צד לקולא וכתב: "ובענינו נראה דהכל לפי הענין, שאם יש לה שמחה בלבישת הבגד, אף שהוא שכור או שאול, וכן בשיפוץ הבגד, יצא בזה מצות שמחת יום טוב, אך אם השמחה היא קלושה, עליו לקנות לה בגד, כדי לשמחה ביום טוב"].

ולגבי קליות ואגוזים כתב שם ש"מסתבר שצריך לתת להם כל יום", כמו"ש בפנים.

ב). כאמור, יש לדון האם בזמן הזה יש חובה לאכול בשר? מהרמב"ם הנ"ל משמע שכן, אולם הב"י תמה עליו: "ויש לתמוה על הרמב"ם למה הצריך שיאכלו בשר וישתו יין דהא בברייתא (פסחים ק"ט, ע"א) קתני דבזמן הזה אין שמחה אלא ביין ומשמע דביין סגי בלא בשר". וכך אכן פסק בשו"ע, כפי שהסביר הביאור הלכה בס'תקכ"ט: "והמחבר, שלא הזכיר בשר, אזיל לשיטתיה בב"י ע"ש". ובב"ח ובדרישה ניסו לבאר בכוונת הגמרא שאין היא באה למעט בשר בזה"ל לגמרי. בשו"ת שבט הלוי (חלק ז סימן עג) חזק הבנה זו וכתב: "ונראה ראייה לזה ממש"כ הרא"ש פ"ז דברכות סי' כ"ג דחייב לאכול פת ביום טוב מטעם שמחה ויקשה נמי מש"ס פסחים אין שמחה אלא בבשר, אלא ע"כ כנ"ל דר"ל הבשר עיקר". ישוב נוסף לרמב"ם כתב הים של שלמה (מסכת ביצה פרק ב, ה): "ואני אומר, דר"י בן בתירא לא בא למעט אכילת בשר. פשיטא שאין שמחה אלא בבשר, דהא שמחת י"ט היא הסעודה, ולא נקרא הסעודה להיות בו לב טוב ושמחה בלא אכילת בשר. אלא שבזמן שב"ה היה קיים, היו אוכלין בשר שלמים, והיו עומדים על קרבנותיהם, והיה מספיק להם שמחה זו, אפילו היו שותין מים בתוך הסעודה, אם לא לכוס של ברכה. א"נ היה שותין בצמצום, כפי צורך אכילה, או מזוג הרבה, ולא היה שותין לרוות גופו, כדי לשמוח ב"ט, אבל עכשיו, שאין לנו שמחת שלמים, והמקדש חרב, וערבה כל שמחה, אין שמחה אלא ביין, וזולתה אינו יוצא ידי חובה בשמחת י"ט, ואדרבא, במה ישמח את עצמו, אם לא שישתה, וישכח רישו, לשמוח, ולבטוח בה', שיחזור אלינו, ואף בימי גלותינו, בהיותנו בארץ אויבינו, לא מאס ולא געל אותנו, להפיר בריתו, תורה ומצוות מאתנו, כי תמיד הוא ה' אלהינו" [וכתב בשו"ת קנה בושם (א, ל"א): "ודבריו הקדושים צריכים ביאור דכיון דליכא שום מאן דאמר דבזמן הזה חייב שמחה הוא בבשר, א"כ מנא ליה להרמב"ם לפרש דכוונת התנא הוא במאי דקאמר בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר, דהיינו בבשר לבד, ועכשיו שאין בית המקדש קיים אין שמחה אלא ביין, היינו בין ביחד עם בשר, דכיון דהתנא לא קאמר אלא יין משמע דביין לבד סגי"]. ובעלי תמר ירושלמי חגיגה פרק א, כתב על מש"כ שם "רב

האם יש חובה לאכול בשר בכל יום

כתבו התוס' (חגיגה ו, ע"ב ד"ה יש): "ובתוספתא גרסינן דשמחה יש לו תשלומין כל שבעה". וכתב על כך הטורי אבן: "אני תמה דהא ודאי ההיא תוספתא משבשתא היא, דמה שייך תשלומין גבי שמחה, הא כל יום מימי הרגל חייב בשמחה בפני עצמו", וכן תמה המנחת חינוך (מצוה תפ"ח).

חונה אכל פשוט: "שיעורו אכל בשר בפשוט כדי לאכול בשר ביום טוב... נראה שמקורו של הרמב"ם הוא מהירושלמי דידן דריב"ל ור"ח היו מהדרין לאכול בשר ביום טוב. ושוב מצאתי במגדל עוז שציין המקור לדברי רבינו בפרק כל כתבי וירושלמי פ"ק דחגיגה ובהרבה מקומות בתלמוד עכ"ל. ונראה ברור שהתכוון לירושלמי דידן שמבואר שיש לאכול גם בשר ביום טוב משום מצוות שמחה".

עוד נעיר שבכפות תמרים (מסכת סוכה דף מב ע"ב) הסתפק האם אכן סבר הרמב"ם שיש חובה בזמן הזה וז"ל: "דע דהרמב"ם כתב בפ"ו דה' י"ט דין י"ח ואנשים אוכלים בשר ושותים יין שאין שמחה אלא בבשר כו'. ואפשר דה"ק יש פעמים דהשמחה היא לאכול בשר כגון בזמן שבהמ"ק קיים דהיא אכילת שלמים ויש פעמים דהשמחה היא בשתיית היין כגון בזמן הזה". אולם גם הוא העלה זאת כאפשרות אחת.

אפשרות נוספת בהסבר דברי הרמב"ם כתב בנשמת אדם כלל ק"ד. לדעתו, סובר הרמב"ם שאפשר לקיים את השמחה בבשר או ביין (אף שבחיי אדם פסק "והאנשים בבשר ויין") וז"ל: "נ"ל שהרי הרמב"ם כתב אף על פי שהשמחה האמורה בתורה הוא קרבן יש בכלל אותה שמחה לשמוח כל א' בראוי לו וא"כ הא דאיתא בפסחים ר"ל בזמן המקדש לא יצא ידי שמחה אפי' כשישמח הרבה אלא דוקא בשלמים ובזמן הזה יוצא ידי שמחה אף ביין לבד או בבשר לבד שבכל זה יש שמחה, והא דאמר אלא ביין ה"ק בזמן הבית אין שמחה אלא בשלמים ובזמן הזה אין שמחה אלא ביין וה"ה בבשר, ועיקר בא לאשמעינן דאע"פ דבזמן הבית לא היה מקיים שמחה ביין אלא דוקא בשלמים משא"כ בזמננו. וזוהו מדויק לשון הרמב"ם שכתב והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין, ולא כתב בקיצור שאין שמחה אלא בבשר ויין, אלא להורות דמה שכתב אוכלין בשר ושותין יין ר"ל או בשר או יין דבכ"א יש שמחה עכ"פ".

אולם, הדעה הרווחת היא שלדעת הרמב"ם צריך גם בשר וגם יין. וכ"פ המגן אברהם (סימן תקכט ס"ק ג): "ומצוה לאכול בשר" (רמב"ם סמ"ק ב"ח יש"ש), וכ"ה במ"ב. אמנם הלשון מצווה צ"ב, וכתב הרא"י זלזניק (אור יעקב סנהדרין כ"ט): "אכן צ"ב מהו שכתב המג"א ומצוה לאכול בשר הלא שמחת יו"ט חובה היא ואם בשר נכלל בכלל השמחה א"כ חובה היא דומיא דדין שכתב המחבר חייב לבצוע על ב' ככרות ולקבוע כל סעודה על היין. וכתב בשו"ת קנה בשם (א, לא): "וכבר הרגיש בקושיא זו בשו"ת ושב הכהן (סימן צ"ו), וכתב שם ליישב דס"ל להמג"א דלא הוה מצוה חיובית רק מצוה לכתחלה איכא". אולם הרב ברנסדרופר חולק ואומר: "ולענ"ד נראה ליישב דברי המג"א דבהלכות פורים (שם) קאי שם על דברי המחבר דהתיר לאונן לאכול בשר ולשתות יין בפורים, ומש"ה הקשה עליו שהרי המחבר סובר דאפילו ביום טוב אין חיוב לאכול בשר רק בזמן שבית המקדש קיים וכמש"כ בב"י (סימן תקכ"ט), אבל המג"א בעצמו ס"ל להלכה כהרמב"ם וכמש"כ (שם סק"ג), וכן מוכח מדברי המג"א שם שהרי להלכה

האם יש חובה לשתות יין בכל יום מימי הרגל?

קסט

בהגהות ברוך טעם על הטורי אבן כתב לישב: "יש לומר דאף דחייבים לאכול כל יום משלמי שמחה, יכול לצאת בשלמי שמחה של חברו... וגם מוטל על כל איש להקריב עכ"פ קרבן אחד משלו לשלמי שמחה, וזה יש לו תשלומין כל החג"^א. ובהמשך כתב בדעת הרמב"ם: "לא נשמע מדברי הרמב"ם שיהיה חיוב שלמי שמחה בכל ימות החג, ומשנה דהלל ושמחה שמנה אפשר לפרש על שארי שמחות, אבל באכילה משלמי שמחה יוצא בפעם אחת מימי יו"ט" וכ"כ השפת אמת (יומא ג, ע"א, וראה עוד בערוך לנר סוכה מ"ח ע"א ד"ה "ההלל והשמחה שמנה").

נמצא שיש מחלוקת האם יש חיוב לאכול שלמי שמחה בכל יום, אבל יש אומרים שגם אם אין חובה, עכ"פ יש לשמוח באופן אחר בכל יום. ונראה שבשר שאינו בשר שלמים, יהיה בזה כדין שאר שמחות

אלא שיש לשאול על שיטה זאת, מה פשר החילוק בין בשר לשאר שמחות. ממ"נ אם מצוות השמחה צריכה מעשה בכל יום, מדוע לא נתחייב לאכול בשר שלמים? וכתב בספר אור אהרן (פסחים סימן ו'): "נראה דחלוקים ביסודם... דמצוות שלמי שמחה היא מעשה מצווה לאכול בשר שלמים, וכמו שנצטוונו בחגיגה, ובראיית פנים... ומעשה מצווה זו מצווין רק פעם אחת. אבל מה שנותרו שאר שמחות, אינם חיוב של מעשה שמחה, אלא יסודם חלות דין ביו"ט, שביו"ט צריך אדם להיות שמח", וזה פשוט ששייך בכל הימים, והוכיח זאת מלשון הרמב"ם, שכתב שהמצווה היא בכל יום טוב, משמע שגם בר"ה, שאין בו קרבן שלמים. זאת, לפי שזה חיוב שאינו מוגדר במעשה מצווה כענין בפני עצמו, אלא כצורך

הסכים עם המחבר דבפורים ביום מותר לאונן לאכול בשר, ולא כתב אלא דבלילה לא יאכל בשר משום דבלילה אין חיוב כל כך לאכול סעודה יעו"ש. וע"כ טעמו משום דכתיב ביה שמחה ואין שמחה אלא בבשר".

סיכום הדברים - פשטות לשון הרמב"ם היא שיש חובה לאכול, ויש שביארוהו אחרת. לדעת השו"ע אין חיוב, ובדעת המג"א נחלקו הדעות. ובבאור הלכה כתב: "אבל בשר אין חובה לאכול עכשיו כיון שאין לנו בשר שלמים ומ"מ מצוה יש גם באכילת בשר כיון שנאמר בו שמחה (כן מתבאר מדברי הב"ח וש"א)".

ג. ובאבי עזרי (חגיגה פ"ב ה"י) הרחיב בביאור שיטה זו, וכתב דשני דינים נכללו במצוות ושמחת בחגך, מצוות זביחת שלמים ומצווה לאכול בשר כל יום מימי החג. אמנם החזון איש (במכתבו בסוף ספר אבי עזרי) דחה זאת מכל וכל וכתב: "אילו היה שתי מצוות בשמחה היה הדבר מפורש ומפורסם במשנה ובגמרא, ואם במשנה ובגמרא לא הוזכרה מצוות הקרבה אנו מניין לנו".

האוצר ♦ גיליון י"ד

להיות שמח בהתאם לאופי היום. בדומה לזה שמעתי מגאון אחד שיש מקום לומר שמי שלא אוהב יין לא יצטרך לשתות בזה"ז, אף שבזמן הבית היה חיוב גמור לאכול בשר, אבל החיוב היום ביין אינו אלא כדי ליצור שמחה בפועל, ואצל אדם זה אין זה שייך^ד.

נמצא שגם אם אין בידנו תשובה חד משמעית לגבי שאלת חיוב אכילת בשר בכל יום בזמן הבית, וכן בזמן הזה לדעת הרמב"ם, נראה לומר שבאופן כללי, פשוט לרוב הדעות שאין מעשה אחד שנעשה ביום הראשון פוטר את האדם מהצורך לשמוח בכל יום. ולפי"ז נראה בפשטות שיש לשתות יין בכל יום.

"ולקבוע כל סעודה על היין"

מכאן נעבור לבדוק, מה ניתן למצוא אודות חיוב שתיית היין עצמו. מפשט דברי הרמב"ם נראה שהחובה קיימת בכל יום, ומה באשר לדעת השו"ע? בסימן תקכ"ט כותב המחבר: "מצות יום טוב לחלקו חציו לבית המדרש וחציו לאכילה ושתייה. ואל יצמצם בהוצאת יום טוב, וצריך לכבדו ולענגו כמו בשבת... וחייב לבצוע על שתי ככרות ולקבוע כל סעודה על היין. חייב אדם להיות שמח וטוב במועד, הוא ואשתו ובניו וכל הנלוים אליו. כיצד משמחן, הקטנים נותן להם קליות

(ד). מאידך, לדעת כמה מגדולי הדור (הגרש"ז אויערבך - חוברת קול תורה ניסן תשנ"ו, וכן אמר לי בעל הציץ אליעזר) אפשר לשתות גם מיץ ענבים, שאינו מייצר שמחה במובן של ההרגשה, ומשמע שרואים בזה מעשה מצווה כשלעצמו, כלומר, דעתם שכיון שכתוב יין, ומיץ ענבים נחשב כזה לכל הדינים, מנלן לחלק ולומר שאינו מועיל לשמחת יו"ט, ולא מסתבר להם שדנים לפי התוצאה ואכמ"ל. אפשר שדיון זה קשור גם לשאלת כמות היין הנצרכת, שכן אם מדובר בדין במעשה, אף שאינו מפיק תוצאה של שמחה, היה מקום לומר שיהיה לו שיעור, משא"כ אם העיקר הוא המצב שבו אדם שרוי. אמנם, בתשובות והנהגות (כרך ה סימן קנג) משמע לא כך אלא שיש שני סוגי "שיעורים", אך שניהם קשורים לתוצאה, וז"ל: "ודע דהחיוב המיוחד לשתות יין בסעודה כדי לקבוע הסעודה על היין וכדאיתא בשו"ע (וכמ"ש לעיל) הוא לשתות רביעית, ובפחות מכך אי"ז קובע סעודה על היין, אבל כששותה באמצע היום לשמוח בכך, אז אם שמח בפחות מרביעית מקיים מצות שמחה גם בפחות מרביעית, דלא גרע משאר דבר בעלמא שמשמחו כגון טיול שמקיים מצות שמחה בכך (ושיעור רביעית היינו שרק בזה משכר). וכן לענין אכילת בשר נראה דהחיוב המיוחד באכילת בשר בסעודה ביום טוב היינו שיאכל כביצה שהוא שיעור שביעה שכה"ג נהנה טובא מאכילת הבשר (עיין מוע"ז ח"ו סי' קי"א), אבל לקיום מצות שמחה נראה שאם שמח גם בפחות מכמות מקיים מצות שמחה דלא גרע משאר דבר שמשמחו" ויעויין עוד בדברי הרב שמואל אליעזר שטרן (שערי הוראה ח, תשס"ז, צח-ק) על כמות היין הנדרשת.

האם יש חובה לשתות יין בכל יום מימי הרגל?

קטא

ואגוזים; והנשים קונה להם בגדים ותכשיטין כפי ממונו; וחייב להאכיל לגר, ליתום ולאלמנה עם שאר עניים". והעיר הביאור הלכה שהשו"ע לא כתב מהי שמחת הגברים: "והאנשים בזמן שבהמ"ק היה קיים היו אוכלין בשר השלמים לשמחה וכדכתיב וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת וגו' ועכשיו שאין בהמ"ק קיים אין יוצאין ידי חובת שמחה אלא ביין שנאמר ויין ישמח לבב אנוש... ולענין יין סמך על מה שהזכיר בס"א שצריך לקבוע סעודה על היין".

אמנם, יש להעיר שזה נאמר בשו"ע על יו"ט ולא על חול המועד, לפי זה מובן מדוע נכתב שיש מצווה לקבוע סעודה על היין, שכן ביו"ט יש חובה לסעודה, אבל בחול המועד לא קיימת חובה כביו"ט (יעוין בסימן תק"ל בפרטי העניין) והיה מקום ללמוד מכך שלדעת השו"ע אין חובה לשתות כל יום מימי חול המועד, אולם מדברי הביאור הלכה קשה לדעת האם אכן הוא סבור שהשו"ע חולק בזה על הרמב"ם וצ"ב.

ואכן בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ה' סימן קנ"ג) למד מדברי השו"ע שאין חיוב בכל יום: "ולע"ד נראה שמצות שמחה ביום טוב היא לשתות יין בסעודה דוקא, והרא"ש (בפ"ז דברכות סכ"ג) מפרש דחייב לאכול פת ביום טוב משום שמחה, ומפרש ה"מעדני יום טוב" (שם) דאף דפת אינו משמח דאין שמחה אלא בבשר, אבל ודאי שצריך לאכול פת עם הבשר עי"ש, (דהיינו שהחיוב ביום טוב הוא שישמח בסעודה חשובה והיינו בבשר ויין, ולכן חייב לאכול פת, דרך כשאוכל גם פת הוי סעודה חשובה), הרי מבואר שיסוד החיוב בבשר היינו בסעודת פת דוקא, ונראה שגם לענין יין הוא כן, שאין חיוב לשתות יין לבד אלא עם סעודת פת, וכן מפורש בשו"ע במחבר (ר"ס תקכ"ט) "וחייב לבצוע שתי ככרות ולקבוע כל סעודה על היין", ומפרש במ"ב דהיינו שמלבד הקידוש חייב לשתות ביום טוב יין באמצע הסעודה, והיינו כמ"ש שהחיוב בסעודה דוקא. וא"כ בחוה"מ שאין חיוב סעודת פת כלל, דלכן אם שכח יעלה ויבוא בחוה"מ אינו חוזר כיון שאין חיוב פת, כ"ש שאין חיוב בסעודת פת ויין^(ה) ו^(ו).

ה). ודחה בכך מה ששמעתי מגדול אחד שהורה שכל אחד חייב לשתות בכל יום מחול המועד רביעית יין משום מצות שמחה שחייבין בה כל יום, וכיון שבזמן הזה אין שמחה אלא ביין חייבין בחוה"מ לדקדק לשתות בכל יום רביעית יין. אולם, כדעת אותו גדול נפסק בשש"כ ס"ו הערה ו.

האוצר ♦ גיליון י"ד

"כוס כל יומא מי איכא"

והנה בסוכה מ"ז ע"ב דנה הגמרא האם אומרים זמן בחולו של מועד ועל ההנחה שאומרים מקשה הגמרא "מ"מ כוס בעינן" ופרש"י: "היכי משכחת לה זמן בחולו של מועד, ואפילו לא בריך יומא קמא הא בעינא כוס של יין, ואין יין מצוי לכל אדם בחולו של מועד".

ולכאורה קשה, שהרי אם יש חובה לשתות כל יום, מה פשר הדבר שאין יין מצוי? וכן משמע מהמשך הגמרא: "לימא מסייע ליה לר"נ דאמר רב נחמן זמן אומרו אפילו בשוק, דאי אמרת בעינן כוס, כוס כל יומא מי איכא".

ואכן מדברי האבני נזר משמע שלמד מכאן למעשה שאין חיוב, כמובא בשמו בספר נאות הדשא (ח"ב ע' קכו): "בש"ס (סוכה מ"ז ע"ב) כוס בכל יומא מי איכא, וקשה דהרי מחויב בשמחה (סוכה מח, א) ובזמן הזה אין שמחה אלא ביין (פסחים קט, א), ותירץ ע"פ הנסתר, ולא חזר מהנחתו".

לעומת זאת, בשו"ת משנה הלכות (ח"ז, ע"ח) כתב שאין להוכיח כן מהגמרא: "ומה דקשה ליה למעלתו מגמרא סוכה מ"ז ע"ב כוס כל יומא מי איכא ופירש"י אין יין מצוי לכל אדם בחולו של מועד ומשמע דליכא חיוב בחוה"מ ביין, הנה אין מזה קושיא, דהרי רש"י דייק אין יין מצוי לכל אדם בחוה"מ כלומר דאין להם יין כ"כ הרבה והגם דחייבין בשמחה מ"מ אין להם ואין יינם מצוי ועי' רש"י עירובין

(ו). ותואם לזה מה שהובא בשם הגר"מ פינשטיין (מבקשי תורה ח"ב תשנ"ז תס"ה): "מעלה גדולה היא לשתות יין בכל יום מימי חוה"מ כדי לקיים מצוות שמחת יו"ט" משמע שאינו חיוב. אמנם באגרות משה (או"ח ח"ג סו"ס סח) כתב: "ודאי יש מצוות שמחה שהוא לאכול בשר שלמים בכל יום וגם בזה"ו איכא מצוות שמחה בבשר ויין" וצ"ב, אם כוונתו היא שזו מצוה ולא חובה, כפי שניתן להבין במג"א על בשר, כאמור לעיל.

(ז). וזה ביאורו: "וי"ל דהנה בזה"ק (ח"א רב, א) שיצר הרע מתגדל ע"י היין, ואם כן יש להבין איך שמחת יום טוב היא ביין. והטעם הוא, כי בשבת ויום טוב שיש בהם עליית העולמות, גם היין יש לו עליה, ואינו מגשם ולא מוסיף יצר הרע. וכל זה בשבת ויו"ט, אבל בחול המועד דלית ביה איסור מלאכה ואין בו עליית העולמות, שוב אין היין מביא שמחת יום טוב, אדרבה וכו'. ע"כ אי אפשר שתהיה בו מצות שתית יין. ועל כן אמרו בחוה"מ כוס בכל יומא מי איכא. ע"כ".

(ח). ולדעתו: "מבואר... דיין בעי בכל יום דו' ימי הפסח כחדא נינהו וכמ"ש הרמב"ם ועי' תוס' חגיגה דף ו' ע"ב ד"ה יש בו שמחה ורשב"ם ב"ב דף צ"א ע"א דכל ז' ימי המשתה הוא יום אחד וכן גבי יום טוב הוי כן עי' זבחים ד' צ"ז ע"א הכתוב עשאה לכולם לינה אחת וכמ"ש בגמרא דבזה"ו משמחם ביין".

האם יש חובה לשתות יין בכל יום מימי הרגל?

קעג

מ' ע"ב מ"מ כוס בעינן וז"ל לעיל מהדר וכו' והא כוס יין בעי לומר הברכה עליו וסתמא דאינשי יומא קמא אית להו כוס אבל בשאר יומי לכ"ע לית להו ע"כ, והנה דייק דיומא קמא לכ"ע אית להו כוס ובשאר יומי לכ"ע לית להו אבל הכ"נ דבעי כוס יין אלא שאין להם דאין מצוי להם".

הסבר נוסף בגמרא הובא בשם הגרי"ש אלישיב (דף על הדף שם), לפיו הדיוק אכן נכון, אך אין ללמוד מכאן שאין חיוב לשתות כל יום מטעם אחר: "ונראה ברור דהרי הכא איירינן בהבדלים שבין הרגל ליום השמיני, ואמרינן דחלוקים בקרבן, שיר, ברכה, ולינה, והרי קרבן שיר ולינה ע"כ איירי כשביהמ"ק בבניינו, וא"כ ה"נ ברכה איירי באותו זמן, ובאותו זמן אין שמחה אלא בשלמי שמחה, דרק משחרב ביהמ"ק אמרו דשמחה ביין, ומשו"ה אין לו יין". וגם על דברי הגמרא בעירובין, מהם משמע שאין חיוב לשתות יין בחוה"מ, כתב: "גם הגמ' בעירובין קאי על מה שנאמר בקהלת תן חלק לשבעה וגם לשמונה דקאי על זמן שביהמ"ק קיים". אמנם העיר על כך הגר"ח קנייבסקי: "אכן לא משמע כן, כי זה שקלא וטריא של אמוראים בזמנם"^ט. עוד העיר בספר יוסף דעת: "וכי ירושלים הוי רובא דעלמא, והלוא מחוץ לירושלים, שאי אפשר בשלמים אף בזמן הבית, נראה שיש חיוב שמחה ביין כמו בזמן הזה, וא"כ בכוס מצויה בחול המועד".

עקב הקושי רוצה לומר ביוסף דעת מהלך חדש, שכשאין שלמי שמחה, גדר המצווה היא להיות שמח וטוב לב, ושתית יין אינה אלא אחד מהאופנים המביאים לשמחה, ועל כן אין חובה לחזור אחר יין, אלא אם מצוי לו, ורק אם אפשר לו לשתות בכל יום לפי יכולתו והשג ידו, רק אז מחויב בדבר.

האם יש הבדל בין סוכות לפסח?

באופן פשוט אין מקום לחלק בן סוכות לפסח בעניין זה, שכן דיני שמחה בחול המועד שווים בשניהם. אולם בספר עקבי הצאן (סימן ט"ו) כתב הרב צבי שכתור: "יש מקום לחלק ולומר, דהיינו דווקא בחול המועד סוכות, דהנה בערכין י, ע"א

ט. והוסיף הערה למעשה: "ולענ"ד אם אין נהנה מיין - יאכל כזית בשר בהמה".

איתא מאי שנא בחג דאמרינן הלל כל יומא, ומ"ש בפסח דלא אמרינן כל יומא, ועל זה השיבו, דכל יומא דחג חלוקים בקרבנותיהם, דפסח- אין חלוקים בקרבנותיהם, וביאר בזה רבנו ז"ל (הגריד"ס) ...שבסוכות יש קדושת היום מיוחדת בפני עצמה לכל יום ויום, משא"כ בפסח... דהמחייב לאמירת ההלל הוא חיוב השמחה. כמבואר בהגהות הרמב"ן לספר המצוות שורש א', ובסוכות שיש קדושת היום מיוחדת לכל יום ויום בפני עצמו, דבר זה מחייב שבכל יום ויום יש לעשות מעשה של שמחה, וי"ל דהיינו גם שמחת הנפש וגם שמחת הגוף, ולכן שפיר מובן דין המשנה, שההלל והשמחה כל שמונה, שבכל יום ויום מימי חג הסוכות יש חיוב לומר הלל שלם ולאכול בשר ויין, וכשם שאינו יוצא במה שאמר הלל שלם אתמול, כי היום יש חיוב שמחה בפני עצמה, כך י"ל שאינו יוצא במה שאכל בשר ויין אתמול, משא"כ בפסח...". וסיים: "לפלא שלא ראיתי להמחברים שחילקו בזה".

כדי להבין את המחברים שלא כתבו כן, יש לומר שחיבור זה בין הלל לשמחה, שלפיו כותב הרמב"ן שההלל דאורייתא, שנוי במחלוקת בין הראשונים, והרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ג, וסה"מ שם) ודעמו חלוקים על כך (וכבר הרבו להקשות על הרמב"ן, למשל בשאגת אריה סימן ס"ט ובפרוש הר"י פערלא לסה"מ לרס"ג נט-ס), ואם הלל הוא מדרבנן, אין ללמוד מאי אמירתו בחול המועד פסח על מצוות השמחה^(א). ואגב,

י. ועוד, אעלה שאלה האם יש צד לומר שההלל הוא ביטוי של שמחה, ויין אמור ליצור שמחה, ולזה צריך לעשות מעשה כל יום? והנה ברשימות שיעורים (הגרי"ד סולובייצ'יק) סוכה מב ע"ב מובא: "ומעשה שהיה בבריסק במי שלא קרא את ההלל בב' הימים הראשונים של פסח ושאל מפי הגר"ח זצוק"ל מה דינו אם לקרוא הלל שלם או לקרוא בדלוג ביום הראשון של חוה"מ. ופסק הגר"ח זצוק"ל לקרוא הלל שלם, והוא מפני שכל ז' ימי חג הפסח, כיון דמביאים אותו קרבן מוסף בכל יום ויום, מוכיח דהויים חלות קדושה אחת של רגל, ועל קדושה זו חייבים לקרוא הלל שלם פעם אחת. ואם לא קוראים ביום טוב הראשון חייבים לקרוא הלל שלם בחוה"מ הואיל וההלל דפסח חל לכל ז' הימים בהדדי וליכא ג"מ באיזה יום מימי החג קוראים אותו בפעם הראשונה, מאידך בחג הסוכות הרי מביאים קרבן מוסף מיוחד לכל יום ויום, ומוכח דלכל יום ויום יש חלות קדושת יום לעצמה, ולפיכך מחייב כל יום ויום הלל שלם". האם נאמר אותו דבר גם על שמחת בשר ויין, שאין זה משנה באיזה יום אכל, או שמא רק לגבי ביטוי השמחה, אין נפ"מ, אבל לגבי יצירתה, יש צורך ליצור אותה ביום הראשון, גם אם נגיד שאח"כ לא צריך בכל יום?

א. אמנם ברשימות שיעורים (הגרי"ד סולובייצ'יק) סוכה נא ע"א כתב שגם לרמב"ם יש קשר בין הלל לשמחה: "ונראה שאע"פ שהרמב"ם סובר שההלל בגבולין מדרבנן הוא, מ"מ יסוד המצוה דהלל הוא קיום שמחה, שהרי כתב (פ"ג מחנוכה הל"ו) וז"ל - אבל ר"ה ויוה"כ אין בהן הלל לפי שהן ימי תשובה ויראה

האם יש חובה לשתות יין בכל יום מימי הרגל?

קעה

נזכיר מש"כ הר"י פערלא, שפשט הגמרא בערכין, אותה הזכיר הרב שכטר, לכאורה סותר את דברי הרמב"ן, שכן אם החילוק בין פסח לסוכות הוא שכאן יש חובת שמחה כל הימים וכאן לא, מדוע לא אמרה זאת הגמרא אלא דיברה על חילוק הקרבנות. וז"ל: "בלאו הכי יש לתמוה לפי זה מסוגיא דפ"ב דערכין (י' ע"א) דפרכין מ"ש בחג דאמרינן כל יומא ומ"ש בפסח דלא אמרינן כל יומא וכו' עיין שם. והשתא מאי קושיא הרי שנא ושנא... וגם קשה מאי קמשני התם דחג חלוקין בקרבנותיהן דפסח אין חלוקין בקרבנותיהן עיין שם. ומה בכך. הרי כיון דקריאת ההלל ברגל דאורייתא משום מצות שמחה. מאי איכפת לן במה שאין חלוקין בקרבנותיהן. מכל מקום אית לן למימר דנוהג כל שבעה כשאר מיני שמחות"^(א).

ופחד לא ימי שמחה יתירה עכ"ל. מבואר שיסוד קיום ההלל לרמב"ם הוא קיום של שמחה, ור"ה ויוה"כ אינם ימי שמחה יתרה, פירוש שמחה ע"י שירה. ועוד ראייה, כי בברייתא (שבת כא ב) איתא לשנה הבאה תקנום יום טוב בהלל והודאה, אולם הרמב"ם כותב (שם הל"ג) וז"ל - התקינו חכמים כו' שיהיו שמונת ימים האלו כו' ימי שמחה והלל וכו', ופשוט שלא נתכוין הרמב"ם לשמחה של אכילה ושתיה דשמחה כזו נוהגת דוקא בפורים ולא בחנוכה (עיין ט"ז או"ח סי' תר"ע סק"ג), אלא ר"ל שמחה של הלל ושירה, כי הלל מהווה מצות שמחה. יוצא מכך דלרמב"ם אמירת הלל היא מצות שמחה מדרבנן. ואחר כך הוסיף עוד יותר: "ויתכן דהרמב"ם ס"ל דבאמירת ההלל בימי החג מתקיימת מצות שמחה מדאורייתא, כדכתיב השיר יהיה לכם כליל התקדש החג, דמשמע דהלל בחג דאורייתא הוא (עי' בהשגות הרמב"ן שם). אך דעתו שאין חובת ההלל מה"ת רק הקיום מדאורייתא הוא, והוי קיום מצות שמחה מדאורייתא. ומה שהשיג שם בספר המצוות, היינו משום שהבה"ג מנה הלל למצוה בפני עצמה, ולרמב"ם הריהו חלק ממצות שמחת החג ואינו מצוה לעצמה, ויש לעיין בזה, וצ"ע בסה"מ".

(ב). ובהמשך ניסה לישב: "ואולי נאמר דודאי לס"ד לא הוה אמרינן דאמירת ההלל ברגלים משום מצות שמחה היא. ולהכי פריך כל הני פירכא והוכרח לשנויי כל הני שינויי. אבל למסקנא דמשני דלהכי בר"ח לא אמרינן משום דכתיב השיר יהי' לכם כליל התקדש חג ליל המקודש לחג טעון שירה ושאיין מקודש לחג אינו טעון שירה. ודאי אית לן למימר דכיון שחלה הדבר בחג טעם הדבר משום דההלל בכלל מצות שמחה הוא. וכמש"כ הרמב"ן ז"ל. ושמחה אינה נוהגת אלא בחגים כדכתיב ושמחת בחגך. ולפי זה אין ה"נ דשוב לא צריך להני שינוי דמשני לפום מאי דסליק אדעתין מעיקרא. דבלאו הכי ניחא מאי דפרכין מ"ש בחג דאמרינן כל יומא ומ"ש בפסח וכו'. דודאי שנא ושנא. דבחג שנוהגת מצות שמחה כל שמונה גם ההלל אמרינן ב' כל שמונה. אבל פסח שאין מצות שמחה נוהגת בו אלא יום אחד גם ההלל לא אמרינן בו אלא יום אחד".

האוצר ♦ גיליון י"ד

שתה בלילה האם ישתה שוב ביום

בהמשך דבריו נוגע הרב שכטר בנקודה המשלימה את דיוננו. מצד אחד, מצינו בכל התורה שהיום הולך אחרי הלילה, ומאידך, בקרבנות, הלילה הולך אחרי היום. א"כ יש לשאול לעניין בשר ויין בחג האם שווה הוא לכל התורה, או שנאמר שכיון שיסוד המצווה הוא בבשר שלמים, ילך הלילה אחרי היום, ומי ששתה יין לדוגמא במוצאי חג ראשון, קיים בזה את מצוות השמחה של היום הראשון. ועי"ש שנוטה לצד השני, ואומר שלפי זה מי שאכל בשר^(ג) בליל י"ז וביום י"ח לא קיים את המצווה של יום י"ז.

(ג). ולכאורה כך הדין גם לגבי שתיית יין.